

DARIUS ANTANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

PLANTINUS UBIQUE PLANTINUS:
NAUJI FAKTAI MIKALOJAUS KRISTUPO RADVILOS NAŠLAITĖLIO
„KELIONĖS Į JERUZALĘ“ 1601 IR 1614 M. LEIDIMŲ ISTORIJAI

Brunsberegae pravum mox linque, typographe, prelum.

Forte Moretus adest, mors tua sorsque simul.

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatomas Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje saugomas unikalus 1601 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ (*Hierosolymitana peregrinatio*) egzempliorius. Pagal jį 1614 m. Plantino spaustuvėje Antverpene buvo parengtas ir išspausdintas antrasis *Kelionės* lotyniškasis leidimas. Konkrečiais pavyzdžiais įrodomas šio egzemplioriaus korektūrinis pobūdis. Remiantis Plantino-Moreto muziejaus archyve Antverpene šiuo metu saugomais laiškais, atskleidžiama iki šiol nežinoma antrojo *Kelionės* leidimo istorija. Visi šie laišakai publikuojami straipsnio priede originalo (lotynų) kalba su komentarais ir vertimu į lietuvių kalbą.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Jonas Alandas, Lietuvos istorijos institutas, Baltazaras Moretas, Nesvyžiaus kolegija, Otonas Palenas, plantenai, Plantino-Moreto muziejus; Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, Andrius Skorulskis.

ABSTRACT. The article presents a unique copy of the 1601 edition of *Hierosolymitana peregrinatio* (‘The Journey to Jerusalem’) by Nicholas Christopher Radziwiłł the Orphan currently preserved at the library of the Lithuanian Institute of History in Vilnius. Specific corrections left *in margine* prove the proofreading nature of this copy. It is asserted that the second Latin edition of the ‘Journey’ printed in Antwerp by the Plantin printing house in 1614 was prepared and published on the basis of the aforementioned copy. Unpublished letters stored in the archival collections of

the Plantin-Moretus Museum reveal a completely unknown history of the printing process of the second Latin edition of the 'Journey'. All these letters are published in the appendix to the article in their original language (Latin) with comments and translation into Lithuanian.

KEYWORDS: Ioannes Alandus, Lithuanian Institute of History, Balthasar Moretus, Nesvizh College, Otto Palen, Plantins, Plantin-Moretus Museum, Nicholas Christopher Radziwiłł the Orphan, Andrzej Skorulski.

Mikalojaus Kristupo Radvilos, istorikų vėliau pavadinto Našlaitėliu (1549–1616), gyvenimui ir veiklai skirta daugybė darbų. Pakanka paminėti, kad išleista mokslinė monografija¹, o smulkesnėms studijoms ir straipsniams suregistruoti reiktų atskiro darbo. Vienas nuolatinių mokslininkų domėjimosi objektų, susijusių su Radvila Našlaitėliu, yra jo garsioji piligriminė kelionė po Egiptą, Siriją ir Šventąją Žemę 1582–1584 m.

Šios Radvilos Našlaitėlio kelionės analizė mokslinėje literatūroje šiuo metu jau sudarytų visai nemažą atskirą bibliografinę rodyklę. Dalį darbų pastaruoju metu galima lengvai rasti internete, surinkus atitinkamus raktinius žodžius anglų, baltarusių, lenkų, lietuvių, lotynų, rusų ir kitomis kalbomis.

Žvelgiant į šią kelionę tekstologo žvilgsniu ir glaustai apibendrinant visus tyrimus, akivaizdu, kad mokslininkai daugelį metų domėjosi dviem pagrindinėmis temomis: viena vertus, pačiu kelionės aprašymu, kuris pirmą kartą pasirodė lotynų kalba 1601 m. Branneve, Georgo Schönfelso spaustuvėje, bei šio leidimo istorija ir, antra vertus, neišlikusio lenkiško originalo, t. y. protografo, problema.

1601 m. Georgo Schönfelso išleista *editio princeps*² visiškai užgožė antrą lotyniškąjį *Kelionės* (taip sutrumpintai vadinsime šią knygą) leidimą, pasirodžiusį 1614 m. Antverpene, garsiojoje Plantino spaustuvėje³. Šiame straipsnyje aktualizuosime pastarąjį leidimą Radvilos Našlaitėlio *Kelionės* tyrimų kontekste. Pirmiausia keliame uždavinį nustatyti, koks yra pirmojo ir antrojo leidimo tekstologinis santykis, t. y. kuo skiriasi ir ar iš

¹ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616), wojewoda wileński*, Warszawa, 2000. Nenorintiems gilintis į visas biografijos smulkmenas pats geriausias Radvilos gyvenimo faktų kompendiumas yra pateiktas: H. Lulewicz, Radziwiłł Mikołaj Krzysztof „Sierotka“ herbu Trąby, *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. 30, Wrocław [et al.], 1987, s. 349–361.

² *Hierosolymitana peregrinatio illustrissimi domini Nicolai Christophori Radzivili, ducis in Olicka et Nyeswiesz, comitis in Szydłowiec et Myr etc., IV epistolis compraehensa, ex idiomate Polonico in Latinam linguam translata et nunc primum edita Thoma Tretero custode Varmiensi interprete cum privilegio SRM, Brunsbergae apud Georgium Schönfels, 1601.*

³ *Ierosolymitana peregrinatio illustrissimi principis Nicolai Christophori Radzivili, ducis Olicae et Niesvisii, palatini Vilnensis, militis Ierosolymitani etc., primum a Thoma Tretero custode Varmiensi ex Polonico sermone in Latinum translata, nunc varie aucta et correctius in lucem edita*, Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1614.

viso skiriasi publikuotas lotyniškas *Kelionės* tekstas? Antra, atskleisime iki šiol nežinomą 1614 m. *Kelionės* reedacijos istoriją, turinčią didelės kultūrinės ir knygotyrynės svarbos.

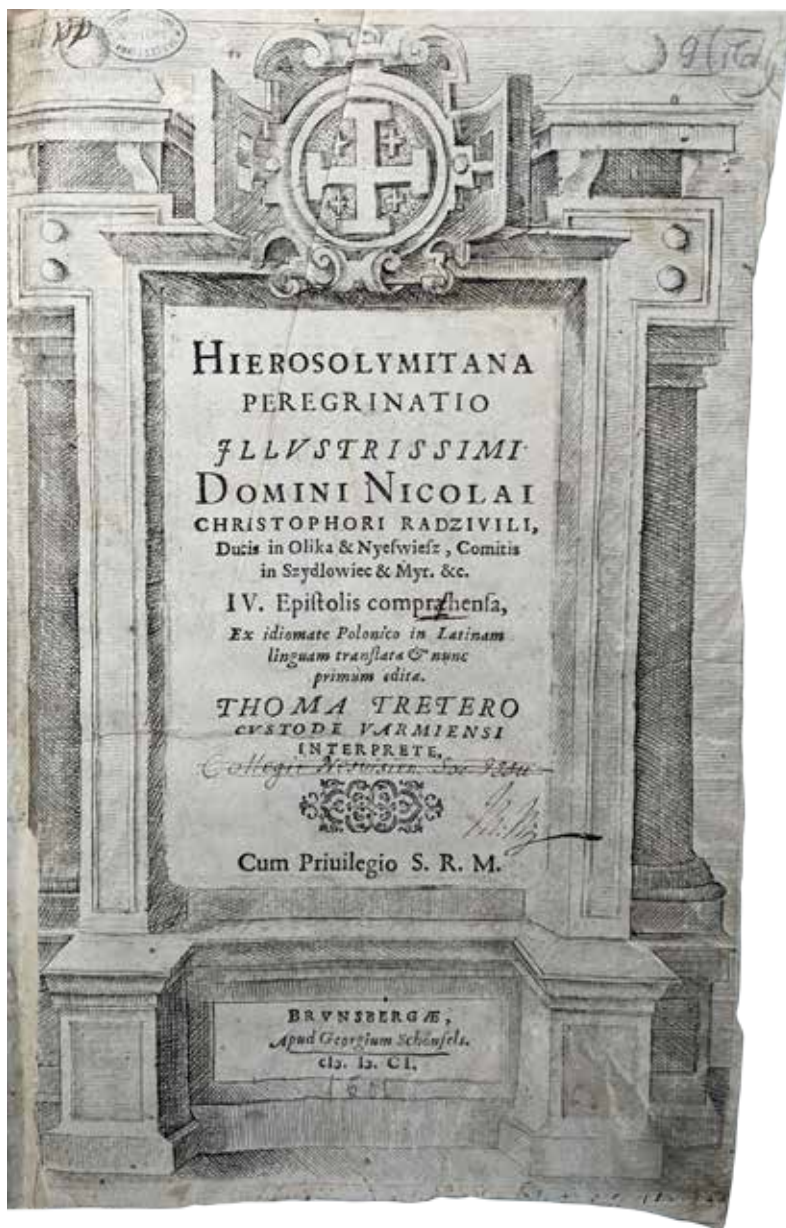
1601 ir 1614 m. *Kelionės* leidimų tekstologiniai skirtumai nėra lengvai pastebimi. Iš pirmo žvilgsnio tekstas skiriasi nežymiai. Pirmiausia, kas krinta į akis, – 1614 m. leidime nėra garsiosios graviūros, vaizduojančios patį piligrimą Radvilą Našlaitėlį, bet užtat yra kitos penkios graviūros, kurių nebuvo 1601 m. leidime ir kurios vaizduoja audrą jūroje (p. 219–222). Taip pat gramatiškai nežymiai buvo pakoreguota epigramos, skirtos Tomui Treteriui, antraštė (1601 m. – *De R. D. Thoma Tretero*; 1614 m. – *In R. D. Thomam Treterum*). 1601 m. leidime *Kelionės* aprašymo pradžioje yra invokacija *Iesu in nomine Tuo* ir dvi citatos iš Psalmyno. Visa tai 1614 m. leidime praleista. Užtat visi keturi laišakai Plantino spaustuvės leidime yra su atskiromis turinio santraukomis (*argumentum*), kurių Branevo leidime nėra. *Kelionės* priedai – Šv. Kapo procesijos ir išventinimo į Šv. Kapo riterius aprašymas abiejuose leidimuose skiriasi iš esmės tik poligrafiniiais sprendimais, kurie visai suprantami. Abu leidimai taip pat baigiami identiška tekste sutinkamų svarbiausių dalykų rodykle, kurioje, aišku, skiriasi tik puslapių numeriai.

Taigi makrolygmeniu abiejų leidimų tekstai skiriasi labai nežymiai. Būtų galima net apibendrinti, kad 1614 m. Plantino spaustuvės leidimas neįneša nieko naujo, todėl galbūt visai pagrįstai atsidūrė pirmojo leidimo šešėlyje. Vis dėlto tai būtų pernelyg skubota išvada.

Į 1614 m. Plantino spaustuvės *Kelionės* leidimą visai kitomis akimis leidžia pažvelgti unikalus pirmojo 1601 m. leidimo egzempliorius, šiuo metu saugomas Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje Vilniuje (šifras 798). Keletas žodžių apie įdomią jo provenienciją.

Iš pradžių jis priklausė Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos bibliotekai – tai liudija rankraštinis įrašas tituliniam lape (*Collegii Nesvisiensis Soc. Iesu*). Titulinio lapo apačioje buvo dar vienas, matyt, ankstyviausias rankraštinis įrašas apie tai, kas ir kam padovanojo šią knygą, bet jis šiuo metu, deja, visiškai neįskaitomas, nes nupjautas titulinio lapo apatinis kraštas ir matyti tik raidžių viršūnės (žr. 1 pav.). 1773 m. panaikinus Jėzaus Draugiją, visos Respublikoje veikusios jėzuitų kolegijos buvo uždarytos, jų žemės valdos ir pasta-tai perduoti Edukacinei komisijai, o kilnojamas turtas pradėtas grobstyti. Kilnojamas turtas buvo ir kolegijų bibliotekos, kurios laikui bėgant patyrė nuostolių, knygos įvairiais būdais keliaudavo iš rankų į rankas. Tai patvirtina minėtasis egzempliorius, kurio kitu savininku tapo žinomas LDK XVIII a. antrosios pusės veikėjas Mikalojus Kiprijonas Moravskis (*Morawski*, apie 1743–1811)⁴. Tai įrodo lipdė su jo ekslibrisu (*Ex libris Nicolai Cypriani Morawski*), esanti titulinio lapo *verso* pusėje. XX a. pradžioje knyga pateko į lenkų šviesuomenės 1907 m. Vilniuje įkurtą Mokslo ir meno muziejaus draugiją (*Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*), kurios lipdė ir inventorinis numeris

⁴ Apie jį žr.: Z. Zielińska, Morawski Mikołaj herbu Dąbrowa, *PSB*, t. 21, Wrocław [et al.], 1976, s. 740–742.

1 pav. Lietuvos istorijos institute saugomo 1601 m. *Hierosolymitana peregrinatio* egzemploriaus titulinis lapas.

26153 matyti įrišimo vidinėje pusėje. 1914 m. ši Vilniaus draugija buvo sujungta su plačiau žinoma Vilniaus mokslo bičiulių draugija (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*), jai perduoti ir sukaupti knygų bei rankraščių fondai. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekoje ši knyga išbuvo iki pat 1939 m. rugsėjo 17 d. Vilniaus okupacijos ir po to sekusio Vilniaus perdavimo Lietuvai. 1940 m. draugijos veikla buvo sustabdyta, o jos rinkiniai nacionalizuoti ir perduoti iš pradžių Lituanistikos institutui, o po 1941 m. sausio 14 d. – naujai įkurtai LTSR mokslų akademijai⁵. Lietuvos istorijos institutas yra netiesioginis Lituanistikos instituto įpėdinis. Dauguma institute šiuo metu saugomų XVI–XVIII a. istorinio pobūdžio knygų, turinčių buvusios Vilniaus mokslo bičiulių draugijos šifrus, pateko, matyt, minėtu keliu.

Lietuvos istorijos institute saugomas 1601 m. leidimo egzempliorius iki šiol beveik niekam nežinomas ir neminimas jokiaje naujesnėje bibliografinėje literatūroje⁶. Straipsnio autorius turi net asmeninį santykį su juo, mat ši knyga daugelį metų saugiai gulėjo jo darbo kabineto Kražių g. 5 spintoje.

Kodėl pavadinome šį egzempliorių unikaliu? Jis unikalus tuo, kad pradedant titulinio lapu ir baigiant net pastebėtų spaudos klaidų puslapiu, yra išmargintas rankraštinėse korektūrinių taisyčių, įvairių redakcinių pastabų. Sprendžiant pagal braižą, arba vadinamąsias „rankas“, kuriomis padarytos, dauguma jų buvo paliktos dar XVII a. pradžioje. Dėl vietos stokos pateikiame tik vieno – 28 – puslapio pavyzdį (žr. 2 pav.). Jame pažymėti tokie taisytini dalykai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Korektūriniai taisyčiai Lietuvos istorijos instituto *Kelionės* egzemplioriuje

1601 m. leidimas / Editio an. 1601	Taisoma / Corrigitur
v. 2: Ducatorum	ducatorum
v. 2–3: Sangiachus	Sangiacus
v. 5: teloneo	telonio
v. 7: Hyerosolima [...] teloneum	Hierosolyma [...] telonium
v. 9: Basschę	Bassae
v. 10–11: Ianiczarus	Ianissaros
v. 12: Ianiczzerorum	Ianissarorum
v. 17: Ehdy	Ehda

⁵H. Ilgiewicz, *Societates academiae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa, 2008, s. 432–433.

⁶*Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi = XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sud. D. Narbutienė, S. Narbutas, Vilnius, 1998, nr. 898.

sa, fuit arca quædam reperta, in qua auri in massas conflati, ad triginta Ducatorum millia, erant reposita; quæ omnia Sanguineus Constantinopolim misit.

2009

9. & 10.

11.

Hierosolyma

Lassa

missivos

Janssarorum

Mons Libanus.

12.

Ehda

Patriarcha sub obedientia Ro. Pont.

erit aut dies
(Dmeus)

Perlustrauimus Ciuitatem, & quæ in ea visu digna occurrebant. Manè fuimus apud Lemir, qui cum telonio præfideat, subiectam tamen etiam militum partem habet. Venerat tum is Hierosolyma, ubi quoque telonium habebat, à Turcarum Cæsare Tripolim euocatus, ut Prouinciam in absentia Bassæ administraret, qui ad Persicam expeditionem ablegatus fuerat. Hic itaq; Lemir cum stipatores suos Ianiczaros Hierosolymam remitteret per Damascum, ubi fratrem Boluch habebat, transegimus cum illo, ut securitatis causa, Ianiczerorum præsidium, quod magnoperè fuit necessarium, nobis adiungeret: quod, accepto honorario, non grauatim fecit. Sub vesperam itaq; duobus equitibus & pedibus totidem comitati, confecto vno & dimidio milliari, in campo sub monte Libano noctem transegimus.

Antè meridiem substitimus in Ehdæ Arabum Maronitarum villa, deinde milliari pedestre confecto, venimus ad Monasterium B. Marie de Canobis, in monte Libano positum: ubi Patriarcha Ecclesiæ Romanæ obedientiam agnoscit: conferebat tum Ordines infra Missarum solennia, cuidam religioso. Habitus Patriarchæ, quo ad altare utebatur, nihil differebat ab eo, quo nostrates Archiepiscopi uti consueuerunt. Habebat Pallium, Infulam, Casulam, Tunicellas, & Sandalia. Hostiæ eadè forma, quæ apud Catholicos. Missa Patriarchali ritu Maronitarum finita, Leonardus Pacificus Societatis Iesu Sacerdos, quem Præpositi Generalis permissu mecum habebat, petita benedictione à Patriarcha, more Romano Sacrum priuatum ibidè celebravit, Casula & Alba Patriarchæ indutus. Patriarcha Sacris vestibus exutus, solitum habitum nigrum, cum violaceo capitis integumèto accepit; tali namq; loci illius religiosi vtuntur. Prandio nos excepit, appositis ouis, butyro, & oliuarum fructibus. Carnes enim illi nunquàm comedunt. Vesperis peractis, ad Villam Ehdam redijm.

13.

Manè discedentes Ehda, non procul à via, vidim arbores Cèdrinas vigintiquatuor, quæ non succiduntur, cum in partibus illis non amplius reperiantur. Est arbor elegans satis pro-

1601 m. leidimas / Editio an. 1601	Taisoma / Corrigitur
v. 18: pedester v. 19: Monasterium v. 21–22: solennia, cuidam v. 25: qualis v. 27: Praepositi v. 29: casula et alba v. 36 (penult.): Cedrinas	pedibus monasterium solennia (erat autem dies Dominicus) cuidam quae praepositi Casula et Alba cedrinas

Straipsnyje suregistuoti ir aptarti visų knygoje paliktų taisymų, žinoma, neįmanoma, bet apibendrinant juos galima suskirstyti į kelias grupes. Didžiąją dalį taisymų sudaro patys įvairiausi ortografijos atvejai, t. y. pagal kintančias normas ir madas taisoma lotyniškų bendrinių žodžių, įvairių vardažodžių rašyba. Tik keletas pavyzdžių iš pirmųjų knygos puslapių (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. **Ortografijos taisymai Lietuvos istorijos institute saugomame *Kelionės* egzemplioriuje**

Psl. / Pag.	Išspausdinta / Impressum	Taisoma / Corrigitur
titulus	compraehensa	comprehensa
)ij ^r	v. 18: Anneus v. penult.: Palestinae	Annaeus Palaestinae
)ij ^v	v. 14: Palestina	Palaestina
)iiij ^r	v. 1: Divinae v. 17: Divino v. 18: sollicitudinem v. 20: Leonem v. penult.: quattuor	divinae divino solicitudinem leonem quattuor
)iiij ^v	v. 8: Braunsbergensis v. 25: auctoris v. penult.: auctoris	Brunsbbergensis Auctoris Auctoris
)iii[i]j ^r	v. 8: sincerum	syncerum
2	v. 28: pyratarum v. 30: Ianiczeris	piratarum Ianissaris
3	v. 2: litteris v. 3: litteras v. 14: Palestinam	literis litteras Palaestinam
5	v. 1: Sacram [...] Divinissimi v. 6: Mense v. 13: Iavorovviensibus v. 17: Moschoviae	sacram [...] divinissimi mense Iavoroviensibus Moscoviae

Antrą didelę pataisų grupę sudaro pirmojo 1601 m. leidimo spaudos riktų atitaisymai (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. **Spaudos klaidų atitaisymai Lietuvos istorijos institute saugomame *Kelionės* egzemplioriuje**

Psl. / Pag.	Išspausdinta / Impressum	Taisoma / Corrigitur
)ij ^v	v. 25: adstudio v. ult.: emoliuntur	ac studio emolliuntur
)iij ^v	v. 26: Christianorum virtutum v. 30: et si	Christianarum virtutum etsi
)iiij ^r	v. 2: qualis	quales
)iiij ^v	v. 1–2: peregrinationis suam historiam v. 6: Sarcerdos	peregrinationis suae historiam Sacerdos
)iiij[i]j ^r	v. 14: haec nomine	hoc nomine
4	v. 1: ibijciat v. 23: accersant	abijciat accersunt
5	CREGORIUS	GREGORIUS
9	v. 26: Verona	Veronam
10	v. 34: expertes	expertos
16	v. 17: solicis	solis
17	v. 29: Varnani	Varvani (Varuani)
32	v. 16: alicuis	alicuius
66	v. 23: Deodacus	Deodatus
67	v. 3: nomino v. 16: diei	Domino die
68	v. 12: Montanam	Montana
70	v. 9: diximus v. penult.: ligitimum	duximus Legitimum
74	v. 3–4: exhibitorem	exhibitorum
76	v. 3: Sepolchro v. 4–5: Praedicti [...] aurei v. 11–12: coecui	Sepulchro Praedictos [...] aureos coetui
78	v. 15: periodio	periodo
81	v. 3: non v. 19: succitaturus <i>in margine</i> : superiobus v. 24: quadragnas v. 25: Indulgenria <i>in margine</i> : habeti v. 33: totidemque	nos suscitaturus superioribus quadragenas Indulgentia haberi totidemque
148	v. 18–19 ducentornm v. 24: exoneratis v. ult.: ab ripas	ducentorum exoneratis ad ripas

Pateikę tik tokį trumpą sąrašą jau galime prieiti prie pirmo svarbaus apibendrinimo. Akivaizdu, kad 1601 m. leidime lotyniškas tekstas buvo paskelbtas su daugybe spaudos klaidų, kurios nedaro garbės Branevo spaustuvininkui Georgui Schönfelsui⁷.

Trečią pataisų grupę sudaro įvairūs smulkūs *Kelionės* teksto patikslinimai, papildymai. Keletas pavyzdžių (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Smulkūs teksto keitimai Lietuvos istorijos institute saugomame *Kelionės* egzemplioriuje

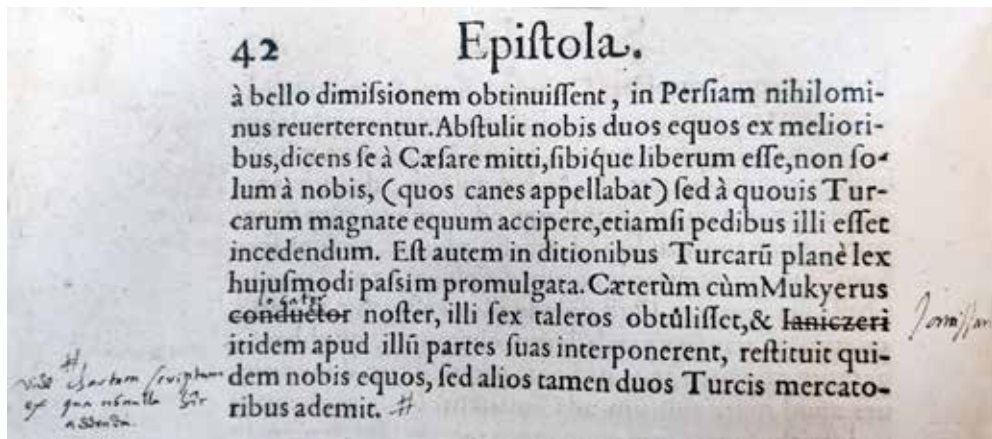
Psl. / Pag.	1601 m. leidimas / Editio an. 1601	Taisoma / Corrigitur
2	v. 4: (cui, cum v. 5–6: iure, / deesse non possim, vel v. 22–23: quod vel hoc ipso tempore, licet vix dum Cretam appulerim	(cui ~~eam~~ iure, ~~deesse non possim~~ , vel quod ex illo ipso tempore, quo vix in Cretam appuli,
7	v. 16: ictu sclopeti	ictu bombardae
10	v. 7: Ex amicorum v. 33–34: et gubernatores, quos Patronos vulgo dicunt, parum expertes habent, ne tale quid facerem, amici dissuaserunt	Ex quorundam et gubernatores, qui Patroni vulgo dicuntur, parum expertos habent, ne tale quid facerem, aliqui dissuaserunt
28	v. 21–22: solennia, cuidam	solennia (erat autem dies Dominicus), cuidam
32	v. 18–19: sellas cum staffis latiores Adzainticas v. 29: quod Adam, interpretatur flavus	sellas cum stapedis latiores Adzainticas, ut nos loquimur Adzianskie, quod Adam, explicatur flavus
38	v. 11: apud quem Apostolus equo delapsus, in terra prostratus	apud quem Apostolus equo delapsus (ut communior opinio habet) in terra prostratus
42	v. 8: conductor noster	locator noster
52	v. 5–6: turres altas aedificari curabat	turres altas ex muro solido aedificari curabat
62	v. 12–13: ut Adrichomius scribit	ut aliqui volunt
66	v. 16–17: quod [...] potuerunt	ut [...] potuerint
83	v. 25–26: Sed cum S. Lucas manifeste scribat, in eodem loco visos fuisse, non video	Sed cum S. Lucas manifeste scribat, in eodem loco visos fuisse, in quo Christus mox in caelum ascensus cum Apostolis loquebatur, non video
163	v. 7: ratione possit. A pago	Ratione poterit ~~quandoquidem~~ Dzer.. sub velis ~~eclerius omnia praetervolat~~ velocissime currente
171	v. 16–18 [<i>Nota in margine deest</i>]	[<i>Nota in margine additur:</i>] De hac civitate Balbech dictum est superius fol. 29
190	v. 5–6: elegans Moschaea, deforis expolita, intus, ut coniectari licet, aërosa, quam	elegans Moschaea, deforis expolita, ~~intus, ut coniectari licet~~ , aërosa, quam

⁷Biogramą ir spaustuvininko veiklos vertinimą žr.: H. K o w a l s k a, Schönfels (Schönfliess) Georg, *PSB*, t. 35, Warszawa–Kraków, 1994, s. 618–619. Čia nurodyta ankstesnė bibliografija.

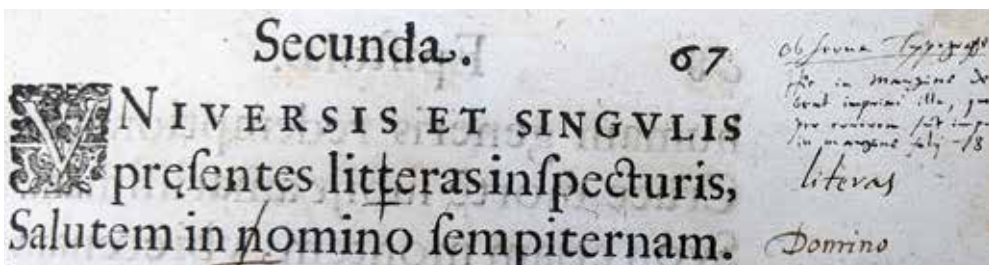
Psl. / Pag.	1601 m. leidimas / Editio an. 1601	Taisoma / Corrigitur
270	v. 18–23: Postea tribus aliis obviam facti, quod nos non sunt adorti, quod propinquum hospitium esset, quod mare ad dextram vicinum, quod ante nos campus patens immineret arbitrabamur, Banditos hosce vel occasionem nos invadendi non habuisse, vel aliquod illis impedimentum illatum	Postea tribus aliis obviam facti, quod nos non sunt adorti; ~~quod propinquum hospitium esset, quod mare ad dextram vicinum; quod ante nos campus patens immineret,~~ arbitrabamur, praedones hosce vel occasionem nos invadendi non habuisse, utpote quod propinquum hospitium esset, quod mare ad dextram vicinum, quod ante nos campus patens immineret: vel aliquod illis impedimentum illatum
279	v. 2: tres Banditos v. 4–5: duos sclopetos minores, aut saltem unum, ad cingulum appensos	tres praedones duas breviores, aut saltem unam, ad cingulum appensas

Vis dėlto patys įdomiausi 7 ypatingi redakciniai įrašai. Pirmasis yra 42 puslapio marginalijoje (žr. 3 pav.): *Vide chartam scriptam, ex qua nonnulla hic addenda, t. y. „žiūrėk ranka rašytą lapą, iš kurio čia [t. y. šioje vietoje – D. A.], reikia kai ką pridėti“*. Pats minimas lapas ar lapelis, kuriame buvo kažkoks rankraštinis tekstas, aišku, neišliko. Be maž tokie patys dar šeši įrašai, esantys 44, 84, 126, 196, 273 ir 274 puslapyje. Ką ir kam norėta jais pasakyti? Į šiuos klausimus leidžia atsakyti dar du įrašai, esantys šio unikalaus 1601 m. leidimo egzemplioriaus 67 ir 72 puslapiuose.

67 puslapio viršuje yra tokia marginalija (žr. 4 pav.): *Observe typographe. Hic in margine debent imprimi illa, quae per errorem sunt impr[essa] in margine folii 78, t. y.*

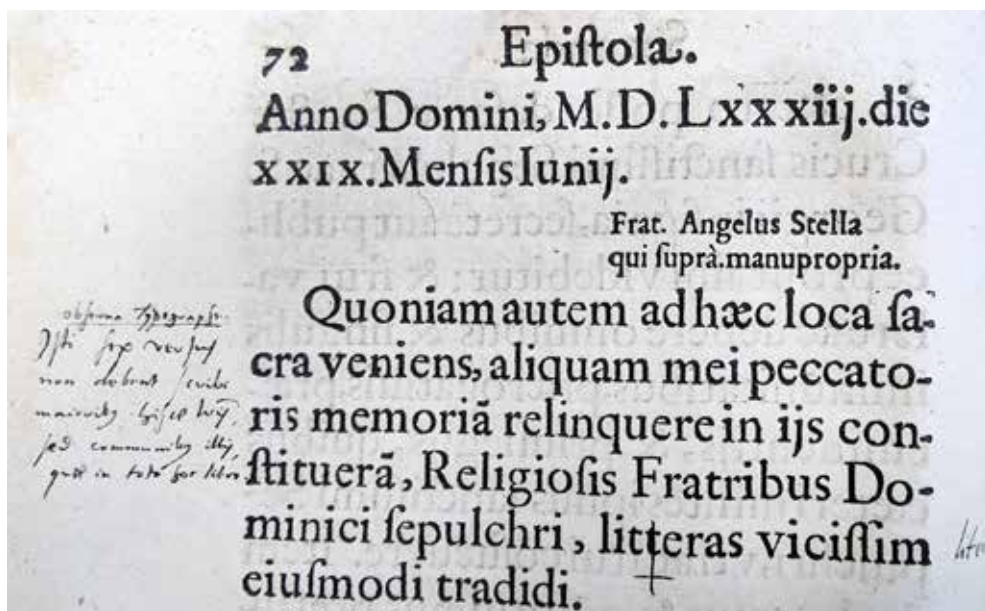
3 pav. Nuoroda, kur įterpti papildomą tekstą.

4 pav. Pastaba spaustuvininkui dėl marginalijos perkėlimo.

„Atkreipk dėmesį, spaustuvininke, kad čia, paraštėje, turi būti išspausdinta tai, kas per klaidą buvo išspausdinta 78 puslapio paraštėje.“

72 puslapyje esanti tokio pat pobūdžio pastaba (žr. 5 pav.) skelbia: *Observe typographe. Isti sex versus non debent scribi maioribus hisce literis, sed communibus illis, quae in toto hoc libro*, t. y. „Atkreipk dėmesį, spaustuvininke, kad šios šešios eilutės turi būti spausdinamos ne šiomis didesnėmis raidėmis [t. y. didesniu šriftu – D. A.], bet anomis įprastomis, kurios vyrauja visoje šioje knygoje.“

5 pav. Pastaba spaustuvininkui dėl teksto šrifto dydžio.

Kas yra tas spaustuvininkas, kuriam skirta ši pastaba? Iš viso to, kas pasakyta, nesunku daryti išvadą, kad dėmesys turi krypti į kažkurį kitą *Kelionės* leidimą, kuriam buvo iš anksto ruošiamasi. Juk minėtos korektūros ir įvairūs teksto pakeitimai Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje saugomame 1601 m. leidimo egzemplioriuje padaryti ne vieno, o trijų keturių asmenų rankomis. Keliame hipotezę, kad tai gali būti unikalus Lietuvos knygotyros (XVI–XVII a. knygų) istorijos kontekste kito *Kelionės* leidimo korektūrinis egzempliorius. Kokį kitą leidimą turime galvoje? Nesunku spėti, kad akys krypsta pirmiausia į antrą lotyniškąjį *Kelionės* leidimą, pasirodžiusį 1614 m. Antverpene, garsiojoje Plantino spaustuvėje.

Mūsų paieškos šia linkme turi priešistorę. Daugelį metų laikydami minėtą Lietuvos istorijos instituto bibliotekos egzempliorių savo rankose, iš pradžių tik spėliojome, kad jis gali būti kaip nors susijęs su 1614 m. Plantino spaustuvės leidimu. Laikui bėgant sužinojė, kad prie garsiojo Antverpene veikiančio Plantino-Moreto muziejaus yra ir archyvas, kuriame saugomas šios garsios spaustuvės dokumentinis paveldas, pradėjome spėlioti, ar jame negalėtų būti likę kokių nors dokumentų, kurie nušviestų 1614 m. leidimo istoriją. Visa tai buvo daugiau nei prieš penkiolika metų. Tuo metu Lietuvoje nebuvo vilčių gauti paramą ir išvažiuoti į Antverpeną vien nežinia kiek pagrįstos hipotezės tikrinti. Tad 2012 m. gruodžio 5 d. laišku kreipėmės į Leuveno katalikiškojo universiteto (*Katholieke Universiteit Leuven*) profesorių Dirką Sacré, pasidalydami su juo savo spėlionėmis ir prašydami jo pasitaikius progai peržvelgti mūsų preliminariai nurodytus minėto Plantino-Moreto muziejaus archyvo tomus ir patvirtinti arba paneigti mūsų spėlionės. Prof. D. Sacré tai padarė tik po metų ir 2013 m. rugpjūčio 27 d. laišku informavo straipsnio autorių, kad pagaliau nuvyko į Antverpeną ir tikrai rado minėtame archyve keletą (šešis iš devynių) dokumentų, susijusių su 1614 m. leidimu, bei nurodė jų signatūras. Straipsnio autorius šių dokumentų kopijas užsakė tik 2017 m. pradžioje, perrašė atsiųstuosius dokumentus kompiuteriu ir 2017 m. vasario 23 d. laišku vėl kreipėsi į prof. D. Sacré, prašydamas peržiūrėti kelias abejotinas perrašo vietas. Viso to straipsnio autoriui prireikė ruošiantis konferencijai, 2017 m. spalio 17–18 d. vykusiai Lenkijoje, Katovicuose. Konferencija buvo skirta marginalijų problematikai (*Marginalia, komentarze i przypisy w książce dawnej i współczesnej*). Savo pranešime straipsnio autorius atskleidė tik pusę tuo metu jau paaiškėjusios istorijos, o labiausiai intriguojančią dalį pasiliko atsargai... Po to minėti dokumentai nugulė jo kompiuteryje, bet liko nepaskelbti, kol 2022 m. spalio 12 d., sugedus kompiuteriui, apskritai „supleškėjo“ kartu su visa jame buvusią informaciją. Laimei, liko minėti elektroniniai laiškai, prie kurių buvo pridėti ne tik dokumentų perrašai, bet ir skaitmeninės jų kopijos, gautos iš Antverpeno. Tokiu stebuklingu būdu nieko nepraradus, straipsnio autorius nutarė pagaliau paskelbti šią archyvinę medžiagą.

Po šios digresijos pereiname prie 1614 m. *Kelionės* perleidimo istorijos bruožų. Kol kas žinomi devyni su ja susiję 1612–1614 m. dokumentai *in extenso*. Juos sudaro trys

Jono Alando laišakai Baltazarui Moretui (originalai), trys B. Moreto laišakai J. Alandui (kopijos), du Otono Paleno laišakai B. Moretui (originalai) ir vienas pastarojo atsakymas pačiam O. Palenui (kopija). Visi jie chronologine tvarka paskelbti straipsnio priede originalo (lotynų) kalba su komentarais ir vertimais į lietuvių kalbą.

Pirmiausia pristatysime šios istorijos veikėjus. Apie Baltazarą Moretą (1574–1641) ir jo brolių Janą Moretą (1576–1618) daug kalbėti nėra reikalo – tai visiems knygos istorikams žinomi Plantino spaustuvės savininkai, po tėvo Jano Moreto (1543–1610) mirties nuo 1610 m. valdę šią garsią spaudos įmonę⁸.

Jonas Alandas (tikroji pavardė – Petras Kazimieras Tryzna) – jėzuitas, ilgus metus darbavęs Nesvyžiaus kolegijoje. Jo trumpa biograma pateikiama įvairiose specializuotose enciklopedijose⁹. Jis buvo, regis, miestiečių kilmės, nes gimė Lvive 1559 m., į Jėzaus Draugiją įstojo 1590 m. Krokuvoje, nuo 1600 m. darbavosi išimtinai Nesvyžiaus kolegijoje, buvo Radvilos Našlaitėlio dvaro misionierius, paties kunigaikščio nuodėmklausys, mirė 1641 m. Įdomu tai, kad kalbamu metu, t. y. 1611–1614 m., Nesvyžiaus kolegijoje jis nėjo jokių svarbių administracinių pareigų: 1611 m. rugsėjį – 1613 m. rugpjūtį buvo tik kolegijos bažnyčios ir Švč. Mergelės Marijos kongregacijos prefektas (*praefectus ecclesiae et Congregationis B. V.*), o 1613 m. rugsėjį – 1614 m. rugpjūtį – studijų prefektas ir konsultorius (*praefectus studiorum, consultor*)¹⁰. Pateikiame iki šiol nepublikuotą trumpą jo gyvenimo aprašymą¹¹.

Apie O. Paleną kol kas, deja, galime pasakyti tik tiek, kad jis buvo Radvilos Našlaitėlio ir J. Alando reikalų patikėtinis užsienyje. Ne visai aiški net šio asmens tautybė: abu jo laišakai broliams Moretams rašyti iš Paryžiaus, bet neaišku, ar jis ten gyveno nuolat. Kitus laišukuose minimas asmenis pristatysime vėliau.

⁸L. Voet, *The Golden Compass. A History and Evaluation of the Printing and Publishing Activities of the Officina Plantiniana at Antwerp*, t. 1: *Christopher Plantin and the Moretus: Their Lives and Their World*, Amsterdam, London, New York, 1969. Lietuvių skaitytojas apie Plantino spaustuvės istoriją daugiausia žinių ras: *Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai. Katalogas*, sud. V. Račius, Vilnius, 2015, p. 5–29.

⁹*Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków, 1996¹, 2004², s. 5. Čia nurodomi ankstesni enciklopedinio pobūdžio leidiniai, kuriuose minimas šis asmuo.

¹⁰Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI), Lith. 6, l. 15v (1611/1612 m. trumpasis katalogas – *catalogus brevis*); l. 55v (1612/1613 m. trumpasis katalogas); l. 53r (1613/1614 m. trumpasis katalogas).

¹¹ARSI, Lith. 39, l. 267r: *Pater Ioannes Alandus veteranus cum Societatis athleta, tum huius collegii incola, grandævus aetate, gravior pietate ac meritis. Patria viro fuit Polonia, natalitium solum Leopolis. Cum in Academia Cracoviensi insigniter studia tractasset, sacerdos Societatem ingressus est brevique Jaroslaviae ut nostris rhetoricam praelegeret professor denunciatus est. Rigam deinde missus socium magistri novitiorum egit patris Michaelis Becani cum satisfactione. Nesvisium deinde missus variis Societatis functus est ministeriis. Illustrissimo sanctae memoriae fundatori nostro [scil. Nicolao Christophoro Radzivilio Orphano dicto – D. A.] ob sales religiosa temperatos prudentia ac modestia apprime carus. Obiit anno aetatis suae 82 14 martii anno 1641, cum collegium tribus rexisset annis et nostrorum confessionibus excipiendis pene continenti aetate servivisset.*

Mintis perleisti Radvilos Našlaitėlio *Kelionę* Vakarų Europoje kilo, regis, minėtajam O. Palenui. Aiškėja, kad apie tai jis rašė savo kol kas nežinomame laiške J. Alandui. Anot O. Paleno, J. Alandas jo žodžius apie kažkokius Vokietijos spaustuvininkus, siūlančius perleisti *Kelionę*, palaikęs būtent Plantino spaustuve. Nusigriebęs šios minties, J. Alandas parašė atsakymą (jis taip pat kol kas nežinomas) O. Palenui, pavedė jam susitikti su B. Moretu ir aptarti knygos perleidimo sąlygas. Tolesnę istoriją jau galima tiksliai atkurti remiantis išlikusiu susirašinėjimu.

1612 m. rugpjūčio 17 d. J. Alandas iš Nesvyžiaus parašė pirmąjį savo laišką B. Moretui. Jame mini, kad *Kelionės* perleidimo teisė priklausanti jam, todėl jis pasirinkęs Plantino spaustuve. Šiame laiške aiškiai įvardytos priežastys, kodėl J. Alandas siekia perleisti *Kelionę*: „Nors čia tikrai netrūksta spaustuvininkų, norinčių ją perleisti, bet pirmąjį leidimą jie išspausdino pernelyg negrabiai ir su klaidomis, todėl nenorime antrąsyk užplaukti ant tos pačios uolos“.

Bet patys fantastiškiausi yra šie laiško žodžiai: „siunčiu tau pataisytą ir daugelyje vietų papildytą *Kelionės į Jeruzalę* knygą“ (*mitto ad te correctum et auctum multis locis Peregrinationis Hierosolymitanae librum*). Jie įrodo, kad Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje dabar saugomas 1601 m. leidimo egzempliorius, priklausęs Nesvyžiaus kolegijos bibliotekai, yra būtent laiške minima knyga ir tai yra korektūrinis pirmojo *Kelionės* leidimo egzempliorius, pagal kurį Plantino spaustuveje Antverpene buvo parengtas ir išspausdintas 1614 m. leidimas. Galima netgi teigti, kad Lietuvos knygotyros istorijoje tai pirmas toks XVI a. – XVII a. pradžios atvejis. Dėl to šis egzempliorius dar unikalesnis.

Iš 1612 m. spalio 16 d. B. Moreto atsakymo J. Alandui sužinome, kad perleisti *Kelionę* jam pasiūlė minėtasis O. Palenas, asmeniškai atvykęs pas jį į spaustuve. Anot B. Moreto, O. Palenas apie tai su juo anksčiau niekada nebuvo kalbėjęs. Panašu, kad pirmąjį J. Alando laišką B. Moretui perdavė pats O. Palenas, gavęs įgaliojimus tvarkyti visus reikalus. Tai paaiškintų B. Moreto atsakymo žodžius, kad *Kelionės* knygą, t. y. minėtą korektūrinį egzempliorių (kurio išsiuntimą savo laiške mini J. Alandas), Antverpene jam perdavė O. Palenas.

Toliau B. Moretas teigia atsakęs O. Palenui, kad sutinkąs perleisti *Kelionę* su sąlyga, jei J. Alandas įsipareigos nupirkti bent 200 knygos egzempliorių, kurių leidybos išlaidos sieks apie 300 talerių. O. Palenas prašęs, kad naujasis leidimas būtų išspausdintas šriftu, įvardintu kaip (*typus*) *augustus*, *augustior*¹². B. Moretas su tuo sutikęs. Toliau spaustu-

¹² Tai bendriausias „puošnaus, iškilmingo“ šrifto apibūdinimas. Kaip tokio šrifto pavyzdį B. Moretas J. Alandui nurodė dar savo tėvo J. Moreto 1610 m. išspausdintą K. Skribanijaus (*Scribani*) knygą *Antverpenas* (*Antverpia*). Jai panaudotas šriftas žinovų klasifikuojamas kaip Roberto Granjono sukurtas *Double Pica Roman*, arba *Gros-parangon* (žr. H. D. L. Ver v l i e t, *French Renaissance Printing Types: A Conspectus*, London, 2010, p. 206–207, nr. 129). Būtent šiuo šriftu ir buvo išspausdintas pagrindinis 1614 m. *Kelionės* tekstas.

vininkas, nè nelaukdamas atsakymo į iškeltąją sąlygą, iš karto ėmėsi „techninės“ reikalo pusės. Tituliniam lapui skirtą raizinį jis iš karto sukritikavo ir pareiškė, kad reikės parengti naują, taip pat kritikavo ir kitus, kuriuos esą reikės taisyti. Iš tolesnių laiško vietų galima suprasti, kad O. Palenas žodžiu taip pat perdavė B. Moretui J. Alando pageidavimą kitus raizinius įdėti visus kartu pačioje knygos pradžioje. Spaustuvininkas tam prieštaravo teigdamas, kad tai geriau padaryti atitinkamose knygos vietose. Ką jis turėjo galvoje, paaiškės iš kitų laiškų. Galop pirmasis laiškas baigiamas žodžiais, kad B. Moretas laukias J. Alando atsakymo į nurodytus dalykus, ir, šiam sutikus su iškelta sąlyga, imsis darbo.

Atsakymą į šį B. Moreto laišką J. Alandas parašė tik 1613 m. balandžio 20 d. Iš jo matyti, kad Nesvyžiaus jėzuitas sutiko su B. Moreto sąlyga dėl 200 egzempliorių pirkimo. Apskaičiavęs, kad 300 talerių viskam tikrai neužteks, J. Alandas, kaip vienuolis, neturintis turto, pasiskolino iš Radvilos Našlaitėlio kliento ir Nesvyžiaus seniūno Andriaus Skorulskio (tai aiškėja iš paskutiniojo J. Alando laiško B. Moretui) 300 lenkiškų florenų ir persiuntė juos į Amsterdamą. Iš tolesnio susirašinėjimo matyti, kad šie pinigai B. Moretui buvo perduoti per Antverpeno miestietį ir pirklių Janą Woutersą ar Waultersą, kurio identifikuoti ir rasti apie jį išsamesnių žinių kol kas irgi nepavyko, nes tai labai paplitusi pavardė. Toliau J. Alandas mini, kad kitus su knyga susijusius dalykus spaustuvininkui praneš J. Alando konfratras, Antverpeno kolegijos rektorius Karolis Skribanijus (*Scribani*), kuriam parašęs atskirą laišką (kol kas nežinomas). Laiško pabaigoje J. Alandas išreiškė viltį, kad naujoji knyga bus išspausdinta iki 1613 m. rugpjūčio mėnesio.

B. Moreto atsakymas į šį J. Alando laišką datuotas 1613 m. rugsėjo 13 d. Iš jo sužinojome, kad išsiųstieji pinigai B. Moretui buvo įteikti 1613 m. birželio pabaigoje ir nurodytas jų kursas: 300 lenkiškų florenų lygu 509 Brabanto guldenams. Šią laiško informaciją patvirtina ir papildoma Plantino spaustuvės sąskaitų knygos¹³. Tik gavus pinigus, matyt, ir prasidėjo realūs spaudos darbai. Toliau savo laiške B. Moretas J. Alandui teisinasi, kad apie pinigų gavimą pranešas tik dabar (t. y. rugsėjo viduryje), nes kartu su laišku norėjęs išsiųsti į Nesvyžių ir naujos knygos pavyzdį, t. y. kažkiek jau atspausėtų lankų. Darbo vangumą laiške jis aiškina tuo, kad iki 1613 m. rudenį vykstančios Frankfurto knygų mugės norėjęs pirmiausia užbaigti anksčiau pradėtas savo leidyklos knygas. Tik tada ėmėsis *Kelionės*. Jo tikslas – baigti darbą iki 1614 m. pavasario Frankfurto knygų mugės. Toliau laiške aptariamos specifinės leidybos smulkmenos: vėl kartojama, kad tituliniam lapui skirtas frontispisas būsiąs naujas, kiti raiziniai gerinami, siunčias J. Alandui knygos pavadinimą ir prašas

¹³ Museum Plantin-Moretus (toliau – Arch. MPM), kn. 220, l. 107v: 1613 adi [scil. ‘ad diem illum’ – D. A.] 26 iunii en Anvers [...] Recu de la part du R[everen]d[o] P[at]re] Joanne Alando rectore collegii Niesuiniensis [!] in Lituania / La summa [somme?] de fl. 300 de Poulouigne par sa presente remis en Amsterdam a raison de fl. 35 valeur d’Amsterdam pro fl. de Poloigne feront fl. 525 d’Amsterdam; desquels Sr. Jan Wauters ayant charge de nous compter; les a tirer sur Amsterdam et nous a compter pour tout £ 84-17-6 (remetra 3 pour cent des presentes [.....?] [.....?]) fl. 509 [stuivers] 5 (les a paye par mon ordre a Andries Jansens).

peržiūrėti Radvilos Našlaitėlio titulą, ar jame nereikėtų ko nors keisti ar pridėti. Laiškas baigiamas pažadu išspausdinus knygą per J. Woutersą atsiųsti 200 jos egzempliorių.

Kone tuo pat metu – 1613 m. spalio 5 d. – pirmąjį laišką iš Paryžiaus B. Moretui parašė ir O. Palenas. Ilgai tylėjęs todėl, kad nuo 1612 m. spalio pradžios, kuomet išvyko iš Antverpeno, neturėjęs pranešti nieko naujo, nes negavęs iš J. Alando atsakymo: nors jis rašęs ir žadėjęs atsiųsti pinigų, bet O. Palenas, nebūdamas dėl to tikras, nutaręs nieko nesiiimti. Bet dabar jau sužinojęs, kad žadėti pinigai pasiekė B. Moretą, o jis pats, t. y. O. Palenas, gavęs nežinia kieno iš Antverpeno persiųstą knygos pradžią. Pasirinktas naujosios knygos šriftas, t. y. jau minėtasis *typus augustus*, jam patinkas. Toliau O. Palenas siūlė Grigaliaus XIII brevės Radvilai tekstą spausdinti didesniu šriftu („didesnėmis raidėmis“), taip pat nurodė vieną 4 puslapyje paliktą korektūros klaidą. Laiškas baigiamas prašymu, atspaudus daugiau knygos lankų, per minėtą pirklių J. Woutersą atsiųsti juos į Paryžių.

Atsakymą į šį O. Paleno laišką B. Moretas parašė 1613 m. lapkričio 13 d. Jame pirmiausia dėkoja už pastebėtą korektūros klaidą, o raginimui minėtos brevės tekstą spausdinti didesniu šriftu nepritarė. Toliau B. Moretas daugiausia dėmesio skyrė knygos tituliniam lapui ir graviūroms. Iš jo žodžių aiškėja, kad prie laiško jis pridėjo daugiau atspausėtų lankų ir naują titulinio lapo frontispisą, t. y. atitinkamos graviūros atspaudą. Tituliniame lape jau įrašęs knygos pavadinimą ir prašęs O. Paleno sužiūrėti autoriaus, t. y. Radvilos Našlaitėlio, titulus. Tą patį padaryti prašęs ir J. Alando, bet nesitikėdamas iš jo laiku gauti atsakymą, veikiau lauksias atsakymo iš paties O. Paleno. Iš laiško aiškėja, kad naujasis titulinio lapo frontispisas buvo parengtas tarp 1613 m. rugsėjo 13 d. ir lapkričio 13 d., nes tada, kai buvo siunčiamas antrasis laiškas J. Alandui, jis dar nebuvo baigtas. Kitos keturios graviūros, vaizduojančios jūroje kilusią audrą ir vėliau stojusį stilį, būsiančios įterptos atitinkamose teksto vietose (p. 219–222). Tam pritariąs ir tėvas Heribertas. B. Moretas turėjo galvoje žinomą Antverpeno jėzuitą Heribertą Rosweyde (1569–1629), laikomą Jeano Bollando pirmtaku rengiant spaudai ir publikuojant „Šventųjų gyvenimus“. Su juo spaustuvininkas bendradarbiavo tais pačiais 1613 m. leisdamas Romos Katalikų Bažnyčios martirologą. Jeruzalės bažnyčios planas būsias įterptas prieš Šv. Kapo procesijos aprašymą. Tuo laišką ir baigiamas.

Į šį B. Moreto laišką O. Palenas iš Paryžiaus atsakė tik 1614 m. sausio 4 d. Jame jis pranešė gavęs spaustuvininko atsiųstus knygos lankus ir su viskuo, ką išvydo, sutinkas. Pastebėjęs keletą spaudos klaidų, kurias lengvai ištaisysias korektorius. Dėl minėtų keturių raižinių, kuriuose vaizduojama audra jūroje, sutinkas, kad jie turi būti įterpti atitinkamoje knygos vietoje, o dėl Radvilos Našlaitėlio titulo siūlęs laukti J. Alando atsakymo, nors, jo asmenine nuomone, nieko nereikia keisti, nes matęs Našlaitėliui dedikuotose knygosose įrašytą Šventosios Romos Imperijos kunigaikščio titulą, bet girdėjęs, kad pats Radvila jo nemėgstas, todėl manęs, kad jo įrašyti nereikia. Laiškas baigiamas prašymu persiųsti ir likusius knygos lankus, kai šie bus atspausti.

Tuo pačiu metu toliau susirašinėjo B. Moretas ir J. Alandas. Paskutinis J. Alando atsakymas į 1613 m. rugsėjo 13 d. B. Moreto laišką datuotas 1613 m. spalio 23 d. Jame Nesvyžiaus jėzuitas atsakė į visus B. Moreto klausimus ir prašymus. Svarbiausias iš jų buvo suderinti knygos pavadinimą (antraštę). Akivaizdu, kad galutinis *Kelionės* pavadinimas 1614 m. leidime buvo būtent toks, kokį nurodė J. Alandas savo laiške. Įdomiausią paskutinio J. Alando laiško B. Moretui vietą verta pacituoti pažodžiui:

Taip pat ponas mūsų Nesvyžiaus seniūnas, iš kurio buvau pasiskolinęs spausdinimui 300 florenų, jau nebereikalauja iš manęs šios skolos, bet nori, kad knygos tituliniam lape, kaip paprastai, būtų išspausdintas jo vardas tokiu būdu: „kilmingojo pono Andriaus Skorulskio lėšomis“. Manau, Jūsų Malonybė tai be vargo padarys, juolab kad ir kiti [spaustuvininkai] tokiais atvejais taip daro.

Iš jos aiškėja, kad vienas artimiausių Radvilos Našlaitėlio klientų A. Skorulskis¹⁴, pats dalyvavęs kelionėje į Šventąją Žemę ir pakeltas į Šv. Kapo riterius, gerai suprato Plantino spaustuvės šlovės privalumus, todėl paskutiniu metu susizgribo nebereikalauti pinigų, o verčiau tapti šios šlovės dalimi, bet, kaip matyti iš B. Moreto atsakymo J. Alandui, buvo jau per vėlu. Laiško pabaigoje J. Alandas pranešė B. Moretui, kad per J. Woutersą persiųs jam dar 20 lenkiškų florenų B. Moreto 1613 m. išleistoms bei kitoms pageidaujamos knygomis pirkti ir persiūsti į Nesvyžių.

1614 m. sausio 4 d. O. Paleno laiškas B. Moretui paaiškina, kokių keliu B. Moretą pasiekė paskutinis J. Alando laiškas kartu su 20 lenkiškų florenų, būtent: iš Amsterdamo į Antverpeną jį persiuntė J. Woutersas, bet ne tiesiai pačiam B. Moretui, o J. Alando konfratru, jėzuitui Heribertui Rosweyde. Taigi galima spėti, kad J. Alandas turbūt ir anksčiau naudojosi savo vienuolijos komunikacijos kanalais: laiškai, matyt, pirmiausia patekdavo į atitinkamuose miestuose veikusių jėzuitų rankas, kad paskui būtų perduoti tiesioginiam adresatui.

Chronologiškai paskutinis kol kas žinomas dokumentas, suskliaudžiantis visą šią istoriją, yra 1614 m. balandžio 19 d. B. Moreto laiškas J. Alandui. Iš jo aiškėja, kad *Kelionė* buvo baigta spausdinti 1614 m. kovo pabaigoje, nes spaustuvininkas teigia prieš dvi savaites (skaičiuojant nuo balandžio 19 d.) per J. Woutersą jau išsiuntęs į Amsterdamą 200 knygos egzempliorių. Iš kitų šaltinių tiksliai žinoma, kad siunta su knygomis į Amsterdamą buvo išsiųsta balandžio 1 d. Užbėgant į priekį reikia paminėti, kad naujuoju leidimu buvo prekiaujama 1614 m. pavasario Frankfurto knygų mugėje, kurios kataloge ji įrašyta¹⁵. Pačiame Plantino-Moreto muziejaus archyve saugomas pajamų, gautų per

¹⁴Žr. H. L u l e w i c z, Andrzej Skorulski herbu Kościeszca, *PSB*, t. 38, Warszawa–Kraków, 2008, s. 269–270.

¹⁵*Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus vernalibus de anno M. DC. XIV...*, Francofurti: Sigismundus Latomus, [1614], p. C2r: [*Libri historici, politici et geographici:*] *Ierosolymitana peregrinatio illustrissimi principis Christophori Radvivili etc. a Thoma Tretero ex Polonico sermone in Latinum translata, nunc varie aucta, Antverpiae apud viduam et filios Ioannis Moreti in fol.*

1614 m. pavasario Frankfurto knygų mugė, žurnalas¹⁶ netgi leidžia apskaičiuoti, kiek ir kam tada buvo parduota naujojo *Kelionės* leidimo, kuris minimas kaip *Itinerarium (Ierosolimitanum)* arba *Peregrinatio (Ierosolomitana) Radsivillii*, egzempliorių. Knyga buvo pardavinėjama po 2 florenus ir 10 vadinamųjų *stuivers*, kitaip grašių.

Į prašymą tituliniam lape įrašyti A. Skorulskio pavardę B. Moretas atsakė neigiamai, argumentuodamas, kad bus labai nedailu, jei dviejuose šimtuose egzempliorių bus išspausdintas A. Skorulskio vardas, o likusiuose penkiuose šimtuose – neišspausdintas. Iš šių žodžių aiškėja labai svarbus faktas – 1614 m. *Kelionės* tiražas siekė iš viso 700 egzempliorių¹⁷. Toliau teisindamas savo sprendimą B. Moretas pasitelkė ir piniginių pobūdžio argumentų, kurie dabar mums praskleidžia finansinę visos šios istorijos pusę. Laiške jis pateikia tokius skaičius: vieno knygos egzemplioriaus leidybos išlaidos siekusios 3 vietos guldenus, todėl atspausti 200 egzempliorių jam kainavę 600 guldenų, o J. Alando atsiųsti 300 lenkiškų florenų pagal kursą sudarę, kaip pasakyta pirmame laiške, tik 510 guldenų, taigi spaustuvininkas padaręs 90 guldenų nuolaidą, arba 15 procentų visos sumos.

Tuo finansinė apyskaita nesibaigė. Antroje laiško dalyje B. Moretas J. Alandui mini kartu su 200 egzempliorių išsiuntęs ir kitas jėzuito prašomas knygas, kurių pavadinimai, kainos ir pakavimo išlaidos buvo surašytos prie laiško pridėtame atskirame lapelyje. Šio lapelio laiško kopijoje nėra, bet pačių knygų ir jų kainų sąrašas išliko Plantino spaustuvės 1614 m. pajamų ir išlaidų apskaitos žurnalo 1614 m. kovo 3 d. įrašuose¹⁸, o pakavimo išlaidos nurodytos balandžio 1 d. įrašuose¹⁹. Už visa tai spaustuvininkui turįs sumokėti Radvilos Našlaitėlio atstovas J. Woutersas, bet šis kunigaikščio reikalais ir taip išleidęs daugiau nei gavęs (čia turimi galvoje J. Alando 1613 m. spalio 23 d. laiške minimi 20 lenkiškų florenų, kurie buvo papildomai išsiųsti J. Woutersui), todėl laukias naujos piniginės perlaidos, nes vien J. Alando prašytos knygos kainavusios beveik 17 lenkiškų florenų. Laiškas baigiamas įprastais tiems laikams linkėjimais Radvilai Našlaitėliui, A. Skorulskiui ir pačiam J. Alandui. Minėtą skolos likutį – iš viso 31 floreną ir 14 *stuivers* – J. Woutersas, gavęs pinigų iš J. Alando, grąžino 1614 m. spalio 8 d.²⁰

¹⁶ Arch. MPM, kn. 1016 [Cahier de La Foire de Quaresme 1614]. Rankraštis jau suskaitmenintas, todėl lengvai atverčiamas minėto muziejaus interneto puslapyje.

¹⁷ Iš tikrųjų buvo išspausdinta 750 egzempliorių (žr. Arch. MPM, rankr. M39, l. 23v: 750 / *Peregrinatio Ierosolymitana Principis N. Radvivillii folio 6 figurae & 83 fl. 3 / 2250*).

¹⁸ Ten pat, kn. 221, l. 37r. Jis skelbiamas laiško nr. 9 komentaruose.

¹⁹ Ten pat, kn. 221, l. 57r: *1614 adi le 1 Avril en Anvers [...] Reverendo Patri Ioanni Alando rectori collegii Societatis Iesu Mesvinensis [!] dans une balle, delivre au Sr. J. Wouters 200 Itinerarii Radsivillii folio fl. 600* ir toliau sunkiai įskaitomi medžiagų, panaudotų pakavimui, pavadinimai bei galutinė suma – 3 florenai ir 8 *stuivers*. Ta pati suma nurodoma: ten pat, kn. 128, l. 188r. Pastarasis rankraštis jau suskaitmenintas, todėl lengvai atverčiamas minėto muziejaus interneto puslapyje.

²⁰ Ten pat, kn. 221, l. 177r: *1614 adi 8 octobris en Anvers [...] Recue de Sr. Jan Waulters par rest du compt de P. Ioannis Alandus fl. 31/14*.

Kas lieka šios istorijos paraštėse? Kol kas neaišku, kuo remdamasis J. Alandas pirmame laiške B. Moretui teigia, jog *Kelionės* perleidimo teisės priklausė ne pačiam Radvilai Našlaitėliui, o būtent jam, t. y. J. Alandui. Iš 1600 m. rugpjūčio 8 d. Zigmanto III privilegijos Branevo spaustuvininkui Georgui Schönfelsui santraukos²¹ aiškėja, kad pastarajam buvo garantuota teisė į savo spausdinamas knygas tik Respublikos teritorijoje (*intra Regni dominiorumque Poloniae fines*). Naujasis leidimas buvo sumanytas užsienyje, todėl duotoji privilegija negaliojo. Vis dėlto šis faktas nepaaiškina, kokiū būdu Nesvyžiaus jėzuitai įgijo perspaudavimo teisę. Ar tai buvo padaryta žodžiu, ar kokiū nors dokumentu, tyrinėtina ateityje. Šiaip ar taip, 1612 m. kovo 21 d. Radvilos Našlaitėlio testamente apie tai nėra nė žodžio²².

Neaišku, kas išraižė 1614 m. leidimo frontispisą ir kitas graviūras. Tai galėjo būti su Plantino spaustuve bendradarbiavęs Antverpeno graveris Theodooras Galle (1571–1633). Apie jo darbus, susijusius su Radvila Našlaitėliu, jau rašyta²³. Iš B. Moreto laišku aiškėja, kad O. Palenas į Antverpeną, be išlikusio 1601 m. leidimo korektūrinio egzemplioriaus, buvo atvežęs frontispisą ir dar 4 vario (?) raizinius. Čia lieka erdvės svarstymams, kas buvo jų autorius ir kas konkrečiai juos išgraviravo. Realūs kandidatai, įvertinus visą istoriografiją, yra, matyt, tik du – Tomas Makowskis (1575–1630) arba Blažiejus Treteris. Šiaip ar taip, šie darbai B. Moretui gero įspūdžio nepadarė: frontispisą jis apskritai išbrokavo dėl pernelyg didelio jo formato ir užsakė pagaminti naują, o kitas 4 graviūras taisė tiek, kad, anot jo žodžių, jas galima vadinti naujomis.

Neaiškus 200 į Nesvyžių išsiųstų egzempliorių likimas: ar siunta pasiekė adresatą, ar ne. Jei taip, kokia trasa ji buvo gabenama. Iš paskutinio B. Moreto laiško J. Alandui aišku tiek, kad pirmiausia ji išsiųsta į Amsterdamą. Iš čia, matyt, laivu turėjo būti atplukdyta greičiausiai į Gdanską, iš kur jau sausuma gabenta į Nesvyžių. Tai, kad išliko korektūrinis egzempliorius, pabuvojęs Antverpene ir grįžęs į Nesvyžių, tarsi liudytų, kad viskas baigėsi laimingai, ir siunta sėkmingai pasiekė adresatą.

Kokiais kitais esminiais faktais būtų galima papildyti šią istoriją? Iš išlikusio susirašinėjimo matyti, kad kol kas nežinome kelių J. Alando ir O. Paleno vienas kitam rašytų laišku. J. Alandas taip pat parašė laišką Antverpeno kolegijos rektoriui Karoliui Skribanijui, greičiausiai ir Antverpeno pirkliui J. Woutersui, o šis rašė O. Palenui ir B. Moretui. Šie laišškai kol kas irgi nežinomi. Sprendžiant iš probėgšmais peržiūrėtų Lietuvos ir Lenkijos archyvų, galimybių pasakyti dar ką nors yra nedaug. Radvilų archyve Varšuvoje tarp

²¹ Ji pateikiama 1601 m. leidimo antraštinio lapo *verso* pusėje.

²² *Archiwum domu Radziwillów*, oprac. A. Sokołowski (*Scriptores rerum Polonicarum*, t. 8), Kraków, 1885, s. 71–81.

²³ J. Liškevičienė, Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir *Arbor Humanae Vitae*: apmąstant žmogaus gyvenimą, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 106, 2022, p. 78–106. Čia nurodoma daugiau literatūros šia tema.

Radvilų korespondentų nepavyko rasti nei J. Alando, nei B. Moreto, nei O. Paleno, nei J. Wouterso ar Waulterso pavardės, yra tik A. Skorulskio laiškų Radvilai Našlaitėliui²⁴. Deja, nė vieno laiško iš mus dominančio 1612–1614 m. laikotarpio tarp jų nėra.

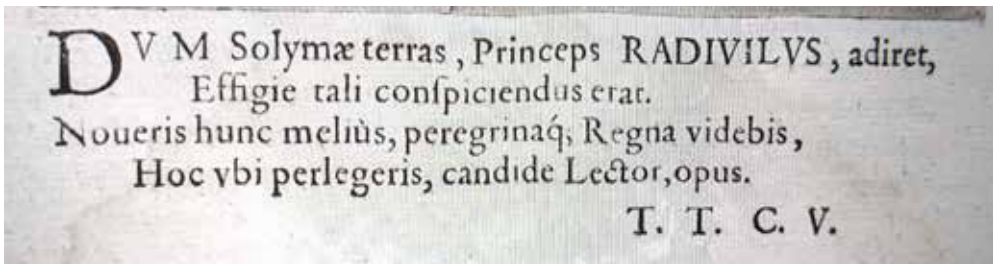
Vienintelė viltis – jau minėtas Plantino-Moreto muziejaus archyvas, kuriame dar gali būti papildomų dokumentų. Geru pavyzdžiu gali būti prof. D. Sacré publikacija apie B. Moreto ir Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus susirašinėjimą dėl poeto lyrikos 1632 m. ir 1634 m. leidimų Plantino spaustuvėje²⁵. Didesnę šios publikacijos dalį sudaro ne paties Sarbievijaus ir B. Moreto laišakai vienas kitam, bet B. Moreto laišakai kitiems asmenims, kuriuose jis trumpai užsimena apie minėtus M. K. Sarbievijaus lyrikos leidimus, ypač vertingi B. Moreto laišakai Gdansko spaustuvininkams ir knygų prekybininkams. Deja, peržiūrėjus tuos Plantino-Moreto muziejaus archyvo tomus, kurie dabar jau prieinami internete, nieko labai reikšmingo rasti nepavyko, išskyrus kelias nurodytas finansines apyskaitas, kurios tik patvirtina aprašytą istoriją.

Grįžtame prie lotyniško teksto santykio 1601 m. ir 1614 m. leidimuose. Lietuvos istorijos institute saugomas pirmojo *Kelionės* leidimo egzempliorius leidžia suprasti ir įvertinti, koks didelis redakcinis-korektūrinis darbas turėjo būti nuveiktas rengiant naują lotynišką leidimą. Išvydus tokią gausybę įvairių netikslumų, paliktų pirmajame leidime, darosi suprantama, kodėl Lietuvos provincijos jėzuitai buvo nepatenkinti jo kokybe. Ypač skandalingai išsilavinusiam Vakarų Europos skaitytojui turėjo atrodyti *Kelionės* vertėjo Tomo Treterio (1547–1610) sukurtos epigramos, skirtos garsiajam Radvilos Našlaitėlio portretui, paskutinė eilutė, kurioje buvo palikta ne spaustuvininko, bet paties T. Treterio padaryta grubi prozodijos klaida žodyje *perlēgeris* [!] (žr. 6 pav.). Ji pastebėta dar spausdinant, todėl mėginta ją ištaisyti (kaip, beje, ir daugiau klaidų, įsivėlusių įvardiniame T. Treterio laiške bei jį lydinčiose epigramose), klaidingus puslapius keičiant naujais (tai lemia, kad egzistuoja net keletas *Kelionės* 1601 m. leidimo variantų). Vis dėlto net pataisytas minėtos paskutinės eilutės variantas buvo nevykęs (žr. 7 pav.), Lietuvos istorijos instituto egzemplioriuje įrašytas naujas variantas (žr. 8 pav.). 1614 m. leidime Radvilos Našlaitėlio portreto, kaip minėta, apskritai nėra. Apie jį nekalbama ir aptartuose laiškuose.

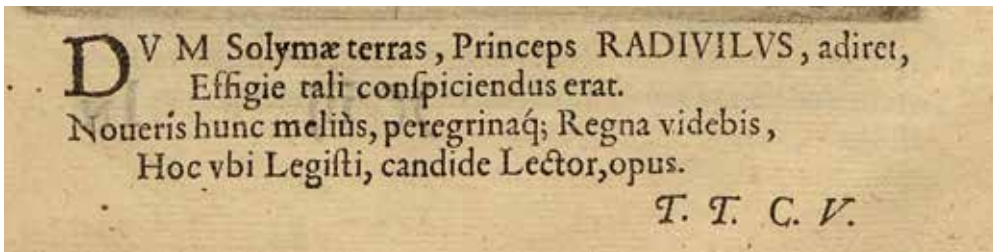
1614 m. leidimo tituliname puslapyje rašoma, kad *Kelionē nunc varie aucta et correctius in lucem edita*, t. y. „dabar įvairiai papildyta ir pataisyta“. Kas buvo taisoma, jau nurodėme: jei pažvelgtume į 2 bei 3 lentelėje pateiktus rašybos atvejus ir palygintume juos

²⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dział V, nr. 14476.

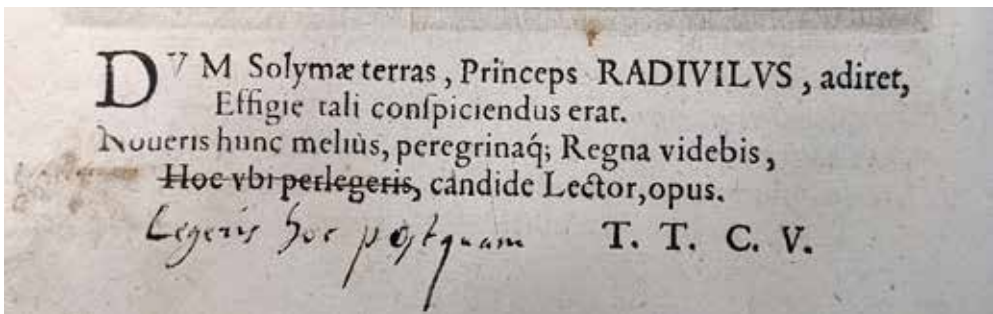
²⁵ D. S a c r é, Some Unnoticed and Unpublished Letters From Balthasar Moretus To or Concerning the Latin Poet Matthias Casimirus Sarbievius (1595–1640) (With an Unknown Autograph Poem), *Neulateinisches Jahrbuch = Journal of Neo-Latin Language and Literature*, t. 1, herausg. von M. Laureys, K. A. Neuhausen, Hildesheim–Zürich–New York, 1999, p. 205–229.

6 pav. Pirmasis T. Treterio epigramos M. K. Radvilos Našlaitėlio portretui variantas.

7 pav. Antrasis T. Treterio epigramos M. K. Radvilos Našlaitėlio portretui variantas.

8 pav. T. Treterio epigramos M. K. Radvilos Našlaitėlio portretui pataisa Lietuvos istorijos institute saugomame *Hierosolymitana peregrinatio* egzemplioriuje.

su 1614 m. leidimo tekstu, išvystume, kad pastarajame vyrauja būtent Lietuvos istorijos instituto egzemplioriuje siūlomos pataisos. Kad tai būtų akivaizdu, pakartojame 4 lentelę, papildydami ją skiltimi, kurioje pateikiami 1614 m. leidimo variantai (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Lietuvos istorijos institute saugomo *Kelionės* egzemplioriaus pataisų ir 1614 m. leidimo teksto santykis

Psl. / Pag.	1601 m. leidimas / Editio an. 1601	Taisoma / Corrigitur	1614 m. leidimas / Editio an. 1614
2	v. 4: (cui, cum v. 5–6: iure, / deesse non pos- sim, vel v. 22–23: quod vel hoc ipso tempore, licet vix dum Cretam appulerim	(cui ~~eum~~ iure, ~~deesse non pos-~~ sim, vel quod ex illo ipso tempore, quo vix in Cretam appuli,	p. 2, v. 8: (cui p. 2, v. 9: iure, vel p. 2, v. 23–24: quod ex illo ipso tempore, quo vix in Cre- tam appuli
7	v. 16: ictu sclopeti	ictu bombardae	p. 7, v. 2: ictu bombardae
10	v. 7: Ex amicorum v. 33–34: et gubernatores, quos Patronos vulgo dicunt, parum expertes haberent, ne tale quid facerem, amici dissuaserunt	Ex quorundam et gubernatores, qui Patroni vulgo dicuntur, parum exper- tos haberent, ne tale quid fa- cerem, aliqui dissuaserunt	p. 9, v. 30: ex quorumdam p. 10, v. 21–23: et gubernato- res, qui Patroni vulgo dicun- tur, parum expertos haberent; ne tale quid facerem, aliqui dissuaserunt
28	v. 21–22: solennia, cuidam	solennia (erat autem dies Do- minicus), cuidam	p. 26, v. 17–18: solennia (erat autem dies Dominicus) cui- dam
32	v. 18–19: sellas cum staffis la- tiores Adzainticas v. 29: quod Adam, interpretatur flavus	sellas cum stapedis latiores Adzainticas, ut nos loquimur Adzianskie, quod Adam, explicatur flavus	p. 30, v. 31: sellas cum stape- dis latiores Adzainticas p. 31, v. 7–8: quod Adam ex- plicatur Flavus
38	v. 11: apud quem Apostolus equo delapsus, in terra prostrat- us	apud quem Apostolus equo delapsus (ut communior opi- nio habet) in terra prostratus	p. 36, v. 22–23: apud quem Apostolus equo delapsus (ut communior opinio habet) in terra prostratus
42	v. 8: conductor noster	locator noster	p. 40, v. 20–21: locator noster
52	v. 5–6: turres altas aedificari curabat	turres altas ex muro solido ae- dificari curabat	p. 51, v. 15: turres altas ex muro solido aedificari curabat
62	v. 12–13: ut Adrichomius scribit	ut aliqui volunt	p. 62, v. 3: ut aliqui volunt
66	v. 16–17: quod [...] potuerunt	ut [...] potuerint	p. 66, v. 9–10: ut [...] potuerint
83	v. 25–26: Sed cum S. Lucas ma- nifeste scribat, in eodem loco visos fuisse, non video	Sed cum S. Lucas manifeste scribat, in eodem loco visos fuisse, in quo Christus mox in caelum ascensus cum Apo- stolis loquebatur, non video	p. 75, v. 10–12: Sed cum S. Lucas manifeste scribat, in eodem loco visos fuisse, in quo Christus mox in caelum ascensus cum Apostolis lo- quebatur, non video

Psl. / Pag.	1601 m. leidimas / Editio an. 1601	Taisoma / Corrigitur	1614 m. leidimas / Editio an. 1614
163	v. 7: ratione possit. A pago	ratione potuerit ~~quandoquidem~~ Dzer.. sub velis ~~ceterius~~ omnia praetervolat velocissime corrente	p. 156, v. 29: ratione potuerit. A pago
171	v. 16–18 [<i>Nota in margine deest</i>]	[<i>Nota in margine additur:</i>] De hac civitate Balbech dictum est superius fol. 29	p. 165, v. 1, <i>nota in margine:</i> De hac civitate Balbech dictum est superius fol. 27
190	v. 5–6: elegans Moschaea, deforis expolita, intus, ut coniectari licet, aërosa, quam	elegans Moschaea, deforis expolita, ~~intus, ut coniectari licet~~ , aërosa, quam	p. 183, v. 22–23: elegans Moschaea, deforis expolita, quam
270	v. 18–23: Postea tribus aliis obviam facti, quod nos non sunt adorti, quod propinquum hospitium esset, quod mare ad dextram vicinum, quod ante nos campus patens immineret arbitrabamur, Banditos hosce vel occasionem nos invadendi non habuisse, vel aliquod illis impedimentum illatum	Postea tribus aliis obviam facti, quod nos non sunt adorti, ~~quod propinquum hospitium esset, quod mare ad dextram vicinum, quod ante nos campus patens immineret~~ , arbitrabamur, praedones hosce vel occasionem nos invadendi non habuisse, utpote quod propinquum hospitium esset, quod mare ad dextram vicinum, quod ante nos campus patens immineret: vel aliquod illis impedimentum illatum	p. 265, v. 16–21: Postea tribus aliis obviam facti, quod nos non sunt adorti, arbitrabamur praedones hosce vel occasionem nos invadendi non habuisse, utpote quod propinquum hospitium esset, quod mare ad dextram vicinum, quod ante nos campus patens immineret; vel aliquod illis impedimentum illatum
279	v. 2: tres Banditos v. 4–5: duos sclopetos minores, aut saltem unum, ad cingulum appensos	tres praedones duas breviores, aut saltem unam, ad cingulum appensas	p. 264, v. ult.: tres praedones p. 265, v. 2–3: duas breviores, aut saltem unam, ad cingulum appensas

Atskirai reikia aptarti minėtus septynis įrašus, paliktus Lietuvos istorijos instituto 1601 m. leidimo egzemplioriaus parašėse, kur spaustuvininkui nurodoma įterpti kažkokią papildomą tekstą. Palyginę šias vietas su 1614 m. leidimo tekstu, randame tokias naujas teksto dalis (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Lietuvos istorijos institute saugomo *Kelionės* egzemplioriaus pataisų ir 1614 m. leidimo teksto santykis

Nr. / N.ro	LII egzempliorius / Exemplar Instituti Historici Lituani	1614 m. leidimas / Editio an. 1614
1	<p>p. 42: Turcis mercatoribus ademit. [Nota in margine: Vide chartam scriptam, ex qua nonnulla hic addenda.] Mane pervenimus ad pontem [...].</p>	<p>p. 40–41: Turcis mercatoribus ademit. <i>Accidit et alius, sed lepidus, in hoc loco nobis casus. Unus ex meis comitibus, decoris caussa, ut fit, mystaces sibi torquendo erigebat: hoc advertit quidam apostata probe Turcismo imbutus, et subito contra nos linguam stringit, verbera minatur, non secus acsi grandem a nobis iniuriam accepisset. Miramur unde homini tantus tam repente contra nos furor: sermone Italico modeste cum compellamus: audire non vult, sed oculis atque ore fulminat. Accito interprete, quaerimus causam tantae iracundiae: interpres re intellecta respondet, turbari hominem quod unus ex vobis mystaces sibi torquet atque erigat, quod maximam indicat arrogantiam. Noster hoc audito, statim mystaces digitis iterum iterumque depressit: et sic barbaricus consedit furor.</i> Mane pervenimus ad pontem [...].</p>
2	<p>p. 44: qui profectionem in bellum [Persicum] apparabat. [Nota in margine: Vide chartam scriptam, ex qua nonnulla hic addenda.] Sub ipso castello est oppidum [...].</p>	<p>p. 43: qui profectionem in bellum [Persicum] apparabat. <i>Non procul a castello est campus, in quo decem viri leprosi Christo ex Galilaea Ierosolymam eunti occurrerunt, salutem ab eo contenta voce postulantes: Iesu praeceptor miserere nostri, Luc. 17. Leprosi enim extra oppida habitabant, nec ad conversationem hominum admittebantur; lege divina prohibente, Num. 5.</i> Sub ipso castello est oppidum [...].</p>
3	<p>p. 84: ampla satis et profunda. [Nota in margine: Vide chartam scriptam, ex qua nonnulla hic addenda.] [deletum:] Porticus habet etiam nunc quasdam integras. In fundo ipsius ipsius, est quoddam arundinetum: unde apparet nunc quoque locum esse humidum Indulgentia hic septem annorum totidemque quadragenarum est concessa. In fundo piscinae est quoddam arundinetum [...].</p>	<p>p. 76: ampla satis et profunda. <i>Piscina haec dicitur fuisse facta, non propter pisces, qui numquam in eam mittebantur, sed ut pluviae hybernae ex tectis templi in eam defluerent, vel potius ut aquae ex ipso templo, in quibus innumerae purificationes fiebant, per fistulas subterraneas ab ea reciperentur. Cum autem Deus in piscina miracula facere, et unum aliquem morbosum, qui primus in aquam ab Angelo motam descendisset, sanare coepisset (quod aliquoties quatannis, in certis tamen temporibus faciebat) Iudaei locum muro, ne pecora accedere, et aquam sanctam profanare possent, circumdederant. Quinque etiam porticus circumcirca fecerant, in quibus aegroti sedentes, divinum aquae motum expectabant. Sunt ex illis nonnullae etiam nunc integrae.</i> In fundo piscinae est quoddam arundinetum [...].</p>

Nr. / N.ro	LII egzempliorius / Exemplar Instituti Historici Lituani	1614 m. leidimas / Editio an. 1614
4	<p>p. 126: Monachi affirmabant. <i>[Nota in margine: Vide chartam scriptam, ex qua nonnulla hic addenda sunt.]</i> qua de re Theologi rectius iudicabant.</p>	<p>p. 118–119: Monachi affirmabant. <i>Unde certum est, Ierosolymis esse variationem dierum atque noctium propter varium motum Solis, qui supra Horizontem modo longius, modo brevius curriculum facit. Sed quod Veritas dicit in Evangelio: Nonne duodecim sunt horae diei? hoc fortasse usu antiquorum dicit. Antiquitus enim Iudaei, Romani, Aegyptii (ut ex Plinio et Macrobio patet) singulos dies noctesque in horas duodecim distribuiebant, quae modo essent longiores, modo breviores, modo aequales pro varietate dierum atque noctium:</i> qua de re Theologi rectius iudicabant.</p>
5	<p>p. 196: mirifice conservant. <i>[Nota in margine: Vide chartam scriptam, ex qua nonnulla hic addenda.]</i> Emeram tunc temporis [...].</p>	<p>p. 189–190: mirifice conservant. <i>Tum et hoc non caret admiratione, quod circa eadem antra extrinsecus magna vis talium ossium proiecta iaceat, ingenti varietate, a quibus Mumia ablata, Inter quae non obiter nec brevi tempore contemplabamur calvarias et inferiores maxillas, ubi dentes fixi: nullam autem invenimus omnino, quae vel unum dentem cariosum, aut aliquam evulsionis notam habuerit, ita in omnibus maxillis erant pleni, sinceri et candiduli dentes instar ossium aliorum. Apparet homines fuisse bene sanos et expertes doloris dentium. In nonnullis calvariis, et ossibus manuum atque pedum, vulnera caesione fractioneve in vivis inflictia cognoscebamur, simul quomodo vulnerum orae se glutinarunt. Sed hoc mirabile prorsus fuit, in tanta ossium multitudine (fere enim aliquot centurias maxillarum inferiorum et capitum collustravimus, ad extremum manibus tractavimus ac versavimus) nullam maxillam fuisse, quae dentium aliquo vitio laboraret. Fuerunt multae seniles, quibus dentes breves et erosi extabant (quales in senibus videntur) at quae dentem ullum putridum, cavum, foraminosum, aut signum elapsi haberet, fuit nulla.</i> Emeram tunc temporis [...].</p>
6	<p>p. 273: Haec omnia abstulerunt. <i>[Nota in margine: Vide in folio scripto, quae hic addenda.]</i> Saepius autem Exactor ille [...]. <i>[Corrigitur:]</i> Caeterum exactor ille noster [...].</p>	<p>p. 267–268: Haec omnia abstulerunt. <i>Agnosco autem et hic eximiam Dei erga me benignitatem, quod ex diplomatibus variis quae in cista erant, spoliatores me non agnoverint. Fuit enim in cista, quam avidae scrutabantur, theca viatoria parva ex tenui ferri lamina, in qua diplomata ne maderent, Pontificis, Regis, Reipub. Venetae, item literas quorundam Venetorum ad suos Agentes, quibus iubebant, ut mihi aureorum millia quot vellem, crederent, reposueram. Hanc cum acres inquisitores in manibus haberent et versarent, tamen illam non aperuerunt: sed ut levem esse et absque pondere senserunt, reliquerunt, fortasse rem parvi momenti existimantes. At vero si thecam aperuissent, et literas omnes explicuissent, ita me in iis invenissent expressum, ut ego verba illis dare nullo modo potuissem, sed res potius pro capite fuisset dependenda. Ceterum exactor ille noster [...].</i></p>

Nr. / N.ro	LII egzempliorius / Exemplar Instituti Historici Lituani	1614 m. leidimas / Editio an. 1614
7	p. 274: Iusserunt deinde ut nobis calcaria adimeremus: [Nota in margine: Vide in folio scripto, quae hic addenda.] quae cum sibi applicuissent [...]. [Corri- gitur:] Igitur cum sibi appli- cuissent calcaria [...].	p. 269: Iusserunt deinde ut nobis calcaria adimeremus: <i>fecerunt hoc mei: ego uno deposito, cum aliud deponere incipio, scrutator scrinio- rum exclamat cum risu: Unum (inquit) tivi calcar habe, ut equum incites ad cursum, si quem cui forte abstuleris. Quid aliud diceret veterator; nisi quod ipse facit?</i> Igitur cum sibi applicuissent cal- caria [...].

Verta pažymėti, kad Janas Czubekas, 1925 m. publikavęs lenkišką *Kelionės* versiją pagal jam tuo metu žinomus išlikusius lenkiško protografo nuorašus ir lyginęs juos su spausdintais lotyniškais 1601 ir 1614 m. leidimais, pastebėjo tik 4 iš 7 minėtų papildymų²⁶, likusius pažymėjo ir išvertė į lenkų kalbą Leszekas Kukulskis²⁷. Tad to, kas iki šiol išdėstyta, pakanka, kad prietume prie svarbiausios išvados: nuo šiol mokslinėje literatūroje cituojant *Kelionės* lotynišką tekstą, pirmąjį 1601 m. leidimą geriau paminėti ir reikia remtis 1614 m. Plantino spaustuvės leidimu kaip pilnesniu, ortografiškai tikslesniu ir tekstologiškai patikimesniu.

Išvados

1. Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje Vilniuje saugomas 1601 m. *Kelionės* egzempliorius leidžia suprasti, koks netobulas buvo pirmasis leidimas, pasirodęs Georgo Schönfelso spaustuvėje.

2. Lietuvos provincijos jėzuitai buvo nepatenkinti jo kokybe, todėl ilgainiui imta galvoti apie naujo leidimo parengimą. Kad nauja knyga išvystų dienos šviesą, reikėjo nuodugnai peržiūrėti *Kelionės* tekstą (T. Treterio vertimą). Šį darbą atliko Nesvyžiaus kolegijos jėzuitai.

²⁶ Źr. Mikolaja Krzysztofa Radziwilla *Peregrynacja do Ziemi Świętej*, wyd. J. Czubek (*Archiwum do Dziejów Literatry i Oświaty w Polsce*, t. 15/2), Kraków, 1925, s. 24 (nr. 1), 112 (nr. 5), 153 (nr. 6), 154 (nr. 7). Pastaruoju metu tapo žinomas dar vienas lenkiško protografo nuorašas, saugomas Pietų Lenkijos Jėzaus Draugijos provincijos archyve Krokuvoje (rankr. 847, l. 1–163). Plačiau apie jį: L. Grzebień SJ, *Inwentarz Archiwum Prowincji Polskiej Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rękopisy do 1820 roku*, Kraków, 2017, s. 176.

²⁷ M. K. R a d z i w i ł ł „Sierotka“, *Podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu 1582–1584*, oprac. L. Kukulski, Warszawa, 1962, s. 46 (nr. 2), 80 (nr. 3), 117 (nr. 4).

3. Plantino-Moreto muziejaus archyve Antverpene saugomi laiškai atskleidžia iki šiol nežinomą 1614 m. leidimo priešistorę. *Kelionės* perleidimu rūpinosi Lietuvos jėzuitų provincijos Nesvyžiaus kolegijos tėvas J. Alandas. Tai jis darė savo iniciatyva. Antrasis *Kelionės* leidimas pasirodė 750 egzempliorių tiražu. 200 egzempliorių spausdinimo išlaidas padengė A. Skorulskis. Siunta su šiais 200 egzempliorių buvo išsiųsta į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir laimingai pasiekė Nesvyžius.

4. Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje saugomas korektūrinis pirmojo *Kelionės* leidimo egzempliorius, pagal kurį Antverpene, Plantino spaustuvėje, buvo parengtas ir išspausdintas 1614 m. leidimas. Lietuvos knygotyros istorijoje tai pirmas toks XVI a. – XVII a. pradžios atvejis.

5. Nuo šiol cituojant mokslinėje literatūroje *Kelionės* lotynišką tekstą, pirmąjį 1601 m. leidimą geriau paminėti ir reikia remtis 1614 m. Plantino spaustuvės leidimu kaip pilnesniu, ortografiškai tikslesniu ir tekstologiškai patikimesniu. Atskleista nežinoma *Kelionės* perleidimo istorija reikšmingai papildo mūsų žinias apie Lietuvos jėzuitų indėlį į Lietuvos ir Belgijos kultūrinių ryšių plėtotę²⁸.

²⁸ Straipsnio autorius dėkoja prof. D. Sacré, pirmajam nurodžiusiam daugumos skelbiamų laiškų signatūras, taip pat Plantino-Moreto muziejaus tipografinių reikmenų rinkinių kuratoriui Joostui Depuydt ir minėto muziejaus archyvistui Kristofui Selleslachui už patarimus ir pagalbą straipsnio autoriui rūpimais klausimais.

Priedas

1

Nesvisii, 17 augusti 1612

Ioannes Alandus e Societate Iesu, nuntio ab Ottone a Palen accepto de animo Balthasaris Moreti Hierosolymitanam peregrinationem auctore Nicolao Christophoro Radivilo typis denuo vulgare, facultatem Peregrinationem propriis expensis recudendi Moreto facit.

Archetypum chartaceum Antverpiae in archivo Musei Plantini-Moreti (quod ulterius ‘Arch. MPM’ abbreviatur) vol. 76 pag. 17 et 18 asservatur. Pag. 18 sigillum collegii Nesvisiensis impressum exstat. Ibidem nota quoque habetur de data responsi uti sequitur: *P. Ioannes Alandus Polonus 17 [?] octobris 1612.*

Clarissime Vir, Domine et Amice observande

Pax Christi

Amicus meus dominus Otto a Pallen¹, qui nunc Antverpiae moratur, fecit me per litteras² certiore te velle Peregrinationem Hierosolymitanam illustrissimi Principis Radivili propriis sumptibus et typis recudere ita, ut deinceps tua sit et tuo bono distrahatur. Accepi nuncium amici, et animus tuus erga librum nostrum gratus mihi accidit. Quamvis enim non desint hic typographi, qui idem praestare cupiant, tamen cum primam editionem nimis incongruam et pravam fecerint³, nolimus bis in eundem scopulum impingere. Antverpia vestra typis et typographis optimis floret, in hac celeberrima urbe velim Principis celeberrimi Peregrinationem iucundissimam exprimi. Et quia nunc tota iuris mei est⁴ nec ullus eam hic motu proprio potest recudere, tuque, Clarissime Vir, hunc praeli laborem suscipere cupias, mitto ad te correctum et auctum multis locis Peregrinationis Hierosolymitanae librum⁵ eumque totum tibi dedo ea conditione atque lege, ut tuis impensis illum imprimas, impressum tuo commodo passim divendas. Neque existimo agendum

¹ Persona parum manifesta, quam Moretus suis in litteris sub data 13 novembris 1613 Radivili principis a secretis vocat.

² Litterae Ottonis a Palen ad Ioannem Alandum datae non sunt manifestae.

³ Agitur de libro, cui titulus uti sequitur: *Hierosolymitana peregrinatio illustrissimi domini Nicolai Christophori Radzivili, ducis in Olika et Nyeswiesz, comitis in Szydlowiec et Myr etc., IV epistolis comprahensa, ex idiomate Polonico in Latinam linguam translata et nunc primum edita Thoma Tretero custode Varmiensi interprete cum privilegio SRM, Brunsbergae apud Georgium Schönfels, 1601.*

⁴ Via modusque, quo Ioannes Alandus vel potius Iesuitae Nesvisienses ius Peregrinationem recudendi obtinuerint, hucusque parum est manifestus.

⁵ Sermo est de particulari primae editionis exemplari, quod Vilnae in bibliotheca Instituti Historici Lituani sub siglo 798 hodie asservatur. Quod ad librum praedictum attinet, commentationem nostram lingua Litwana exaratam consules.

esse apud te de recta et decenti litterarum, versuum, distinctionum⁶ for ac totius operis forma: Antverpiensis typographus es, id est egregie in tua arte peritus – facile, credo, te nostrum primae editionis typographum⁷ omni nitore et industria longissimo intervallo superaturum. Sunt plurimi per Poloniam et Lituaniam omnium ordinum homines, qui a multis annis Peregrinationem hanc efflagitant, siquidem primae editionis exemplaria pauca fuerunt et iam pridem sunt distracta, ut de multo emptore et lucro tuae secundae editionis nihil sit dubitandum. Ad me quid ex tua officina venire debeat, dominus Otto a Pallen tecum coram loquetur, cui et totum hoc Peregrinationis restaurandae negotium commisi. Nec plura interim. Omnia bona mihi de tua sinceritate nunc et in posterum polliceor, quem opto ut Deus servet incolumem diutissime. Datum Nesvisii in collegio nostro⁸ 17 augusti 1612.

Tuus ex animo servus in Christo Ioannes Alandus Societatis Iesu

[*vertimas*]

Garsusis Vyre, gerbiamas Pone ir Bičiuli

Kristaus taika

Mano bičiulis ponas Otonas Palenas, dabar esantis Antverpene, laišku man pranešė, jog tu nori savo lėšomis ir spaudmenimis perleisti šviesiausiojo kunigaikščio Radvilos *Kelionę į Jeruzalę* taip, kad naujasis leidimas būtų tavo nuosavybė ir galėtum prekiauti savo naudai. Gavęs iš bičiulio tokią žinią, apsidžiaugiau dėl tavo palankumo mūsų knygai. Nors čia tikrai netrūksta spaustuvininkų, norinčių ją perleisti, bet pirmąjį leidimą jie išspausdino pernelyg negrabiai ir su klaidomis, todėl nenorime antrąsyk užplaukti ant tos pačios uolos. Jūsiškis Antverpenas garsėja puikiausiomis spaustuvėmis ir spaustuvininkais, [todėl] norėčiau, kad garsiausiojo kunigaikščio *Kelionė* būtų išspausdinta šiame garsiausiame mieste. Visos knygos teisės dabar priklauso man ir niekas čia negali jos perleisti savo iniciatyva, o tu, Garsusis Vyre, nori imtis šio darbo, tad siunčiu tau pataisytą ir daugelyje vietų papildytą *Kelionės į Jeruzalę* egzempliorių ir perleidžiu tau visą knygą su sąlyga, kad išspausdintum ją savo lėšomis, o išspausdintą visur pardavinėtum savo naudai. Manau, nereikia tau priminti apie teisingą ir deramą raidžių [*t. y. šrifto*], eilučių,

⁶ Signa interpungendi sub hoc vocabulo intelliguntur, uti ex Caroli Scribanii libro de Antverpia (cuius mentio in responso Moreti fit) pag. 43 patet ('si intercurrentia spatia, si accentuum, si distinctionum sensum discriminantium varietatem, sine qua ille [*i. e. sensus – D. A.*] tamquam sine vita iaceat [...] consideres').

⁷ Agitur de Georgio Schönfels, qui Peregrinationem an. 1601 vulgavit. Compendium vitae eius lingua Polonica a Halina Kowalska scriptum in Dictionario Biographico Polonorum (vulgo *Polski Słownik Biograficzny*) facile invenies, ubi bibliographia amplior quoque adfertur, quod summarium in rete *internet* vulgo vocato oculis omnium iam patet (<https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/georg-schnfels>).

⁸ Nesvisium (Nieśwież Polonice, Нясвіж Alboruthenice, Nesvyžius Lituane), civitas in Alba Russia hodie sita. Collegium Nesvisiense a Nicolao Christophoro Radivilo an. 1584–1586 fundatum est.

skyrybos ženklų ir visos knygos pavidalą: esi Antverpeno spaustuvininkas, garsus ir patyręs savo amate; manau, [knygos] spindesiu bei [savo] uolumu be vargo toli užnugaryje paliksi mūsų pirmojo leidimo spaustuvininką. Lenkijoje ir Lietuvoje yra daugybė visų luomų žmonių, kurie daug metų pasigenda šios *Kelionės*, nes pirmasis leidimas išėjo nedideliu egzempliorių tiražu ir jie jau seniai išparduoti, tad nėra abejonės, kad antrasis tavo leidimas ras daug pirkėjų ir atneš daug pelno. Ką tavo spaustuvė turinti duoti man, asmeniškai su tavim aptars ponas Otonas Palenas, kuriam ir pavedžiau visą šį *Kelionės* perleidimo reikalą. Tuo tarpu tiek. Viliuosi ir vilsiuosi sau iš Tavo Malonybės viso ko geriausio ir linkiu, kad Dievas kuo ilgiausiai saugotų sveiką. Nesvyžius, mūsų kolegija, 1612 m. rugpjūčio 17 d.

Tavo nuoširdus Kristuje tarnas Jonas Alandas iš Jėzaus Draugijos

2

Antverpiae, 16 octobris 1612

Balthasar Moretus Ioanni Alando SI ad priores eius litteras respondet, Hierosolymitanam peregrinationem denuo excudere promittit sub condicione ducentorum novae editionis exemplarium emendorum et res ad novam editionem pertinentes trutinatur.

Apographum minuta dictum Antverpiae in Arch. MPM vol. 135 pag. 153 et 154 asservatur. Nota, quod imago huius apographi facile conspici potest fenestra *internet* praedicti archivi aperta. Inscriptio est uti sequitur: *Ioanni Alando Societatis Iesu Nisvisium.*

Attulit mihi dominus Otto a Pallen Sacram illustrissimi Principis Peregrinationem petiitque pręlo Plantiniano eam committerem⁹. Neque enim antehac unquam de ea edenda mecum egerat, atque alibi in Germania fuisse aiebat, qui operam ultro obtulissent, et per errorem de Antverpiensi typographo Reverentiam Vestram id credidisse. Ego vero candide et verbo respondi argumentum hoc ad provincias nostras minus pertinere nec mihi adesse quam velim commoditatem per Poloniam et Lituaniam exemplaria distrahendi. Nihilominus in magni Principis et Reverentię Vestrę gratiam excusurum me addixi ea lege, ut ducenta saltem libri excusi exemplaria redimat, quę trecentis circiter Imperii daleris constabunt. Excusurum vero typis augustioribus¹⁰, quos dominus a Pallen exigebat, quibus editam P[atris] Rectoris Scribanii Antverpianam¹¹ Reverentia Vestra, opinor,

⁹ Quid Otto a Palen Antverpianam secum attulerit, in commentatiuncula nostra trutinatur.

¹⁰ Nihil de hoc genere typorum sive characterum in commentationibus rei typographicae studiis dicatis invenire nobis contigit, inde pro typis simpliciter elegantioribus vel sollemnioribus intelligi debent.

¹¹ Agitur de libro *Caroli Scribani e Societate Iesu Antverpia Antverpiae ex officina Plantiniana apud Ioannem Moretum M. DC. X. [1610] Superiorum permisso* edito, qui in rete sic dicto facillime videri consuli potest. Carolus vero Scribanus SI, natus an. 1561, rector domus professae Antverpiensis erat ab an. 1607

viderit¹², in ea folii forma, quę figuris ęneis quam proxime respondeat. At de figuris mirror sculptoris imperitiam, pręsertim quod ad litterarum ductus. Frontispicii autem imago pręter quod reliquas magnitudine nimium excedat nec iustę operis formę aptari possit¹³, artis typographicę decorum in ea plurimum requiro, eo quod libri epigraphę vitiose nimis longo et angusto spatio coarctetur, adeo ut his talibus typographię Plantinianę nomen (libriorem mihi vocem ignoscat) deformare nolim. Alia proinde tituli sculpenda erit imago, reliquę multum emendandę atque innovandę. Pręterea nec caussam satis intelligo, cur Reverentia Vestra omnes libri initio pręfigi imagines mandet, quę commodius forte alibi accommodari atque inseri possi/n/t. Exspectabo a Reverentia Vestra de singulis responsum, et si emendorum 200 exemplarium conditionem admittat, editioni me accingam, quę et Reverentię Vestrę et tanti Principis exspectationi satisficiat. Vale, Reverende in Christo Pater, et a fratre meo Ioanne¹⁴, qui eadem mecum pollicetur, plurimum salve. Antverpię, in officina Plantiniana, XVII Kalendas novembris [*scil. 16 octobris*] 1612.

[*vertimas*]

[Jonui Alandui iš Jęzaus Draugijos į Nesvyžių]

Ponas Otonas Palenas atvežę man šviesiausiojo kunigaikščio *Kelionę po Šventąją Žemę* ir paprašę išspausdinti ją Plantino spaustuvėje. Jis anksčiau niekada su manimi nebuvo kalbęjęs apie jos išleidimą; sakę, kitur Vokietijoje buvę asmenų, siūliusių tai padaryti, ir Jūsų Reverencija per klaidą patikėjusi, kad kalbama apie Antverpeno spaustuvininką. O aš nuoširdžiai trumpai atsakiau, kad šis reikalas nesusijęs su mūsų kraštais ir kad aš neturiu norimos galimybės platinti [knygos] egzempliorių Lenkijoje ir Lietuvoje. Nepaisant to, iš pagarbos didžiam kunigaikščiui ir Jūsų Reverencijai įsipareigojau išspausdinti su sąlyga, jei [Jūsų Reverencija] nupirktų bent 200 išspausdintos knygos egzempliorių, kurie kainuos maždaug 300 Imperijos talerių. O išspausdinsiąs pono Paleno reikalaujama iskilmingesniais spaudmenimis, kuriais atspausdą tėvo rektorius Skribanijaus *Antverpeną* Jūsų Malonybė, manau, matė, tuo formatu, kuris labiausiai derėtų su vario raizininiais. Dėl pastarųjų mane stebina raizytojo nepatyrimas, ypač raidžių dukte. Be to, kad titulinio lapo raiziny s dydžiu pernelyg lenkia kitus ir negali būti pritaikytas deramam [knygos] formatui, labiausiai jame pasigendu spaudos meno dailumo, nes knygos pavadinimas ydingai suspaustas

ad an. 1612, primus provincialis provinciae Flandro-Belgicae est nominatus an. 1613, quo munere ad usque an. 1619 fungebatur, obiit an. 1629.

¹² Liber praedictus eo typorum genere excusus est, quod *Double Pica Roman* sive *Gros-parangon* a veterum characterum peritis vocatur (cf. Hendrik D. L. Vervliet, *French Renaissance Printing Types: A Conspectus*, London, 2010, pag. 206–207, no. 129).

¹³ Ex his ergo verbis patet Ottonem a Palen imagines quasdam fortassis in Lituania exaratas Antverpian secum attulisse. Quis vero eas sculpsit, in commentatiuncula nostra trutinamur.

¹⁴ Ioannes II Moretus, filius Ioannis I Moreti.

paliekant pernelyg ilgą ir siaurą tuščią vietą [t. y. *paraštę?*], tad nenorėčiau (teatleidžia man [Jūsų Reverencija] tiesesni žodį) tokiais dalykais sumenkinti Plantino spaustuvės vardo. Todėl reikės išraižyti kitą titulinio lapo raižinį, taip pat smarkiai taisyti ir atnaujinti kitus. Taip pat nesuprantu, kodėl Jūsų Reverencija reikalauja knygos pradžioje sudėti visus atvaizdus, kuriuos tikriausiai labiau tiktų dėti ir įterpti kitur. Lauksiu Jūsų Reverencijos atsakymo į kiekvieną iš minėtų dalykų, ir jei sutiktų su sąlyga nupirkti 200 egzempliorių, imsiuosi leidybos, kurios rezultatas patenkintų ir Jūsų Reverencijos, ir tokio kunigaikščio lūkestį. Lik sveikas, garbusis Kristuje tėve, nuoširdžiausi sveikinimai ir mano brolio Jono, prisidedančio prie viso to, vardu. Antverpenas, Plantino spaustuvė, 1612 m. septyniolikta diena prieš lapkričio kalendas [t. y. *spalio 16 d.*].

3

Nesvisii, 13 aprilis 1613

Ioannes Alandus SI condicionem Balthasaris Moreti ducentorum exemplarium emendorum accipit, 300 florenos mittit et res ad novam editionem pertinentes trutinatur.

Archetypum chartaceum Antverpiae in Arch. MPM vol. 76 pag. 19–22 asservatur. Pag. 22 sigillum collegii Nesvisiensis impressum exstat. Ibidem nota quoque habetur uti sequitur: *P. Alandi 1613.*

[Inscriptio:]

Clarissimo viro domino Balthasari Moreto, civi et architypographo Antverpiensi atque amico unice observando

Clarissime Vir, Domine et Amice observande

Pax Christi

Quo errore¹⁵ Peregrinatio illustrissimi Principis nostri ad preobilem Dominationis Vestrae Plantinianam officinam pervenerit, nescio. Gaudeo certo [*vel certe?*] ita illam errasse¹⁶: melius peregrinari via certa non potuisset. Cui enim ignota est praeli Plantiniani dignitas atque splendor! aut quis non malit unam paginam Plantinianam tersam atque politam quam integros aliorum libros non bene moratos! Ego vero cupio et opto, ut Peregrinatio Principis nostri in typographia Plantiniana primo quoque tempore renascatur. Et mitto in eam rem R[everendo] P[at]ri Scribanio¹⁷, rectori collegii nostri Ant-

¹⁵ Ad verba in prioribus litteris Balthasaris Moreti contenta alluditur uti sequuntur: ‘alibi in Germania fuisse aiebat, qui operam ultro obtulissent, et *per errorem* de Antverpiensi typographo Reverentiam Vestram id credidisse’.

¹⁶ Lusus verborum est.

¹⁷ Carolus Scribanus SI, cuius mentio in prioribus litteris Moreti fit.

verpiensis, florenos 300¹⁸, quos Dominatio Vestra ab eo accipiet, acceptos aequi bonique consulat. Nam 300 taleris emere 200 exemplaria qui possum, cum insuper vectio et compactio non parvo sit constituta. In tantum excresceret librorum precium, ut emptorem hic non invenirent, nec essem solvendo illi, qui pecuniam mutuo dedit¹⁹. Novit enim optime Dominatio Vestra me religiosum nihil habere nec habere posse proprii. Alioqui pro eo, quanti Minervam Plantinianam facio, 300 taleros nihil morarer. Neque curam Peregrinationis recudendae aliquo studio suscepi, quod statui etiam meo non convenit, sed mere ob publicum nostratum²⁰ bonum, qui desiderio huius libri tenentur. Nec Principi nostro gravioribus curis intento hac de re aliquid suggere [s] cogito²¹: aliunde omnia, non ab illo quaerenda. Velit itaque Dominatio Vestra humanissima 300 florenis esse contenta et praeter [?] exemplaria mihi mittenda imprimat quantum vult suo commodo, quod ego Dominationi Vestrae ex animo opto ac largam benedictionem divinam tam in hoc quam in omnibus aliis operibus Dominationi Vestrae precor. De figuris autem, laminis prima fronte libri, imo totius libri serie iudicio Dominationis Vestrae totum committo. Scio, cum quo mihi res sit, nec dubito Plantinianos semper fore Plantinianos. Caetera huiusmodi ex litteris ad R[everendum] P[atrem] Scribanium Dominatio Vestra intelliget²². Rogo incumbat Dominatio Vestra alacriter in opus, ut vel mense augusto insequenti Peregrinationem Plantinianam videamus. Studii huius profecto non erimus immemores. Vale, Vir clarissime, felix quam diutissime una cum fratre tuo domino Ioanne, cui sincere salutem adscribo plurimam. Datum Nesvisii 20 aprilis 1613.

Dominationis Vestrae servus in Christo Ioannes Alandus

[vertimas]

[adresas] Garsiajam vyrui ponui Baltazarui Moretui, Antverpeno miestiečiui bei arkispaustuvinkui ir ypatingai gerbiamam bičiuliui

Garsusis Vyre, gerbiamas Pone ir Bičiuli

Kristaus taika

Nežinau, per kokią klaidą šviesiausiojo mūsų kunigaikščio *Kelionė* pasiekė žymiąją Jūsų Malonybės Plantino spaustuve, [bet] tikrai džiaugiuosi ją taip pasimetus: geriau nė

¹⁸ Annotatio manu fortassis Ioannis Moreti exarata in sinistro margine habetur uti sequitur: 'R[atio] / ecepi?' – 509 florenos [?] 5 Brabanticos accepimus a Ioanne Wouters'.

¹⁹ Agitur de Andrea Skorulski, cuius mentio in ultimis litteris Alandi ad Moretum datis (cf. n.rum 6) explicata fit.

²⁰ Scil. patrum e Societate Iesu, praesertim provinciae Lituanae.

²¹ Verba praedicta argumento sunt Nicolaum Christophorum Radivilum, auctorem libri, de nova Peregrinationis editione ne certiorum quidem tum temporis factum esse.

²² Litterae praedictae non sunt manifestae.

nebūtų galėjusi keliauti įprastu keliu*. Juk kas nežino Plantino spaustuvės vardo ir šlovės! Arba kas nenorėtų turėti verčiau [viena] nepriekaištingą ir grakštų Plantino spaustuvės lapą nei ištisas ne taip gerai išpuoselėtas kitų [spaustuvininkų] knygas! Aš tikrai noriu ir linkiu, kad mūsų kunigaikščio *Kelionė* kuo greičiau atgimtų Plantino spaustuvėje. Ir siunčiu tam reikalui garbiajam tėvui Skribanijui (*Scribani*), mūsų Antverpeno kolegijos rektoriui, 300 florenų, kuriuos Jūsų Malonybė gaus iš jo, o su gautais pasiels teisingai ir tinkamai. Juk kaip už 300 talerių galiu nupirkti 200 egzempliorių, kai nemažai kainuos taip pat [jų] gabenimas bei įrišimas: knygų kaina pakiltų tiek, kad ščia nerastų pirkėjo, o aš neišsimokėčiau tam, kuris paskolino pinigų. Jūsų Malonybė puikiausiai žino, kad aš, kaip vienuolis, neturiu ir negaliu turėti jokio turto. Antraip vien [tam, kad įrodyčiau], kaip vertinu Plantino Minervą, nė nedvejodamas išsiųsčiau 300 talerių. Apsiemiau perleisti *Kelionę* ne iš kokių nors paskatų, kurios net nedera mano luomui, o vien norėdamas gero mūsų šeimai, kurie laukia šios knygos.

Iš savo kunigaikščio, užsiėmusio svarbesniais rūpesčiais, neketinu nieko išmelžti šiuo reikalu: visa, ko reikia, reikia stengtis gauti iš šalies, o ne iš jo. Todėl lai Jūsų Malonybė maloningiausiai pasitenkina 300 florenų ir, be man išsiųstinių egzempliorių, lai spausdina jų tiek, kiek širdis geidžia, savo naudai, kurios aš iš širdies linkiu Jūsų Malonybei, ir meldžiu Dievo Jūsų Malonybei palaiminimo tiek šiame, tiek visuose kituose darbuose. O dėl frontispiso, raižinių knygos pradžioje, apskritai dėl visos knygos sekos, visa tai palieku Jūsų Malonybės sprendimui. Žinau, su kuo turiu reikalą, ir neabejoju, kad Plantino spaustuvės meistras visada bus Plantino spaustuvės meistras*. Visa kita Jūsų Malonybė sužinos iš laiško garbiajam tėvui Skribanijui (*Scribani*). Lai Jūsų Malonybė energingai imasi darbo, idant bent ateinančią rugpjūtį išvystume Plantino spaustuvės [išleistą] *Kelionę*. Tikrai atminsime šias pastangas. Lik sveikas, garsusis Vyre, ir kuo ilgiausiai laimingai gyvuok kartu su savo broliu ponu Jonu, kurį kuo nuoširdžiausiai sveikinu. Nesvyžius, 1613 m. balandžio 20 d.

Jūsų Malonybės tarnas Kristuje Jonas Alandas

* Lietuviškai neišverčiamas žodžių žaismas, reaguojant į pirmame Moreto laiške pavartotą frazę *per errorem*. Mintis: nesvarbu, koku keliu ir kaip korektūrinis *Kelionės* egzempliorius pasiekė Antverpeną, bet geriau ir negalėjo būti, jei pateko į Plantino spaustuvę.

Kitas vertimo variantas: „plantenai (t. y. Plantino spaustuvės išleistos knygos) visada bus plantenai“, nelygu, kaip suprasime originalo žodį *Plantinianos*.

Antverpiae, 11 septembris 1613

Balthasar Moretus Ioannem Alandum SI certiozem facit de pecunia ab eo submissa feliciter recepta, de primis Hierosolymitanae peregrinationis foliis excusis et Nesvisium transmissis, de rebus ad novam editionem pertinentibus.

Apographum minuta dictum Antverpiae in Arch. MPM vol. 135 pag. 176 asservatur. Nota, quod imago huius apographi facile iam conspici potest fenestra *internet* praedicti archivi aperta. Inscriptio est uti sequitur: *Reverendo Patri Ioanni Alando rectori Societatis Iesu Nesuisii*. Quod ad titulum attinet rectoris, quo Alandum Moretus nominat, res aliter se habuit, nam Iesuita Nesvisiensis praefecti solummodo ecclesiae et Congregationis B. Virginis Mariae munere tum temporis fungebatur.

Trecentos florenos Polonicos, sive quingentos novem florenos *asses* et quinque *asses*²³ nostrates, mense iunio extremo²⁴ accepi solvente Ioanne Wouters, cive et mercatore Antverpiensi²⁵. Et de recepta pecunia iam ante Reverentiam Vestram monuissem, ni simul Peregrinationis Ierosolymitanę inceptę specimen mittere satius visum fuisset, quod his modo adiungo. At vero citius editionem auspicari haud licebat, ut quę in nundinas has Francfurtenses²⁶ parabam commodius absolverem²⁷: P[atris] Aguilonii Opticorum libros sex²⁸, P[atris] Lessii De numine²⁹, De statu vitę deligendo³⁰, De valetudine conservanda

²³ *Stuivers* vulgo sive grossi.

²⁴ Scil. 26 iunii 1613, uti ex rationibus officinae Plantiniana patet. Cf. Arch. MPM vol. 220 fol. 107v: ‘1613 adi [scil. ‘ad diem illum’] 26 iunii en Anvers [...] Recu de la part du R/everen/d/o/ P/atre/ Joanne Alando rectore collegii Niesuiniensis [!] in Lituania / La summa [somme?] de fl. 300 de Poulaigne par sa presente remis en Amsterdam a raison de fl. 35 valeur d’Amsterdam pro fl. de Poloigne feront fl. 525 d’Amsterdam; desquels Sr. Jan Wauters ayant charge de nous compter; les a tirer sur Amsterdam et nous a compter pour tout £ 84-17-6 (remetra 3 pour cent des presentes [.....?] [.....?]) fl. 509 [stuivers] 5 (les a paye par mon ordre a Andries Jansens)’.

²⁵ Persona parum nota, quae quoque ‘Jan Waulters’ in libris rationum officinae Plantiniana an. 1610–1618 vocatur (e. g. cf. Arch. MPM vol. 128 fol. 188^v).

²⁶ Scil. autumnales an. 1613.

²⁷ Libri qui inferius enumerantur omnes in particulari indice librorum inveniuntur, cui titulus: *Catalogus universalis pro mundinis Francofurtensibus autumnalibus de anno 1613, hoc est Designatio omnium librorum, qui hisce nundinis autumnalibus vel novi vel emendatiores aut auctiores prodierunt...*, Leipzig: Abraham Lamberg, [1613].

²⁸ *Francisci Aguilonii e Societate Iesu Opticorum libri sex philosophis iuxta ac mathematicis utiles*, Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1613.

²⁹ *De providentia Numinis et animi immortalitate libri duo adversus atheos et politicos auctore Leonardo Lessio Societatis Iesu, sacrae theologiae professore*, Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1613.

³⁰ *Disputatio de statu vitae deligendo et religionis ingressu quaestionibus XII comprehensa auctore Leonardo Lessio Societatis Iesu theologo et sacrae theologiae professore*, Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1613.

libros³¹, Martyrologium Baronii cum Martyrologio veteri Romano et Martyrologio Adonis recensito a P[at]re/ Heriberto Rosweydo³² itemque Lessii Lipsii Monita et exempla politica³³ et Epistolas ad Italos et Hispanos³⁴. His porro absolutis serio de Peregrinatione illustrissimi Principis cogitare incepti, ut tempestive ante proximas nundinas³⁵ finiatur. Imago frontispicii omnino nova paratur, alię sic innovantur, ut novę censeri possint. Tituli inscriptionem incidi curabo, quam subiungo. In qua si quid forte mutandum vel addendum (in titulis p[re]sertim Principis aut nominibus Olicę et Niesuisii, quę in opere sepius variant) quam citissime nos moneri oporteat. De orthographia id obiter dixero sequi nos solennem typographię nostrę morem, atque adeo Ierusalem sine aspirationis nota edere, Romanorum³⁶ etiam iudicio obsecutos, qui eam omittendam in Sacris Bibliis, Breviariis et Missalibus censuerunt, ut non tam Gręcam aliquam quam Hebręam vocis originem spectare videatur. Peregrinationis excusę ducenta exemplaria per eundem qui pecunias nobis reddidit mercatorem Reverentię Vestrę transmittam. Vale, Reverende in Christo Pater, et a fratre meo Ioanne salve nostri in precibus memor. Antverpię, in officina Plantiniana, XI septembris 1613.

[vertimas]

[Garbiajam tėvui rektoriui Jonui Alandui iš Jėzaus Draugijos, į Nesvyžių]

Birželio mėnesio pabaigoje gavau 300 lenkiškų florenų, arba 509 mūsiškius florenus ir 5 grašius, kuriuos išmokėjo Antverpeno miestietis ir pirklys Janas Woutersas. Apie pinigų gavimą būčiau pranešęs Jūsų Reverencijai jau anksčiau, bet atrodė būsiant geriau sykiu pasiūsti ir pradėtos spausdinti *Kelionės į Jeruzalę* pavyzdį, kurį dabar pridedu [prie šio laiško]. Greičiau pradėti darbo nebuvo galima, nes norėjau baigti tas knygas, kurias rengiau šiai Frankfurto mugei, [būtent]: tėvo Aguilono „Šešias knygas apie optiką“, tėvo Lessijaus „Apie (Dievo) apvaizdą“, „Apie gyvenimo pasirinkimą“,

³¹ *Hygiasticon seu vera ratio valetudinis bonae et vitae una cum sensuum, iudicii et memoriae integritate ad extremam senectutem conservandae auctore Leonardo Lessio Societatis Iesu theologo [...], Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1613.*

³² *Martyrologium Romanum ad novam Kalendarii rationem et Ecclesiasticae historiae veritatem restitutum Gregorii XIII pontificis maximi iussu editum [...] accedit Vetus Romanum Martyrologium [...] una cum Martyrologio Adonis [...] opera et studio Heriberti Rosweydi e Soc. Iesu, Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1613.*

³³ *Iusti Lipsii Monita et exempla politica, libri duo, qui virtutes et vitia principum spectant, Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1613.*

³⁴ *Iusti Lipsii Epistolarum selectarum centuria singularis ad Italos et Hispanos quive in iis locis, Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1613. Nota, quod libri praedicti in internet expositi facillime reperiri, conspici et legi possunt.*

³⁵ Scil. vernaes anni sequentis 1614.

³⁶ Scil. typographorum.

„Apie sveikatos išsaugojimą“, „Baronijaus martirologą su senuoju Romos martirologu ir tėvo Heriberto Rosweyde peržiūrėtu Adono martirologu“, taip pat Lipsijaus „Valstybės valdymo pamokymus ir pavyzdžius“ bei „Laiškus italams ir ispanams“. Jas išspausdinęs, toliau ėmiau rimtai galvoti apie šviesiausiojo kunigaikščio *Kelionę*, idant būtų laiku baigta prieš artimiausią [Frankfurto] mugę. Titulinio lapo raižinys [*frontispisas*] rengiamas visiškai naujas, kiti atnaujinami taip, kad juos galima laikyti naujais. Pasiūpinsiui išraižyti [knygos] antraštę, kurią pridėdau. Jei joje kartais reikėtų ką nors pakeisti ar pridėti (ypač išvardijant kunigaikščio titulus arba rašant Olykos ir Nesvyžiaus vardus, kurie pačioje knygoje dažnai įvairuoja), reikėtų kuo greičiausiai mus perspėti. Dėl žodžių rašybos pavymui pasakysiu, kad laikomės senos mūsų spaustuvės tradicijos ir Jeruzalės vardą rašome be aspiratos [t. y. „h“ *raidės* – D. A.], pritardami taip pat nuomonei Romos spaustuvinių, kurie nutarė atsisakyti šios raidės Šventojo Rašto, Brevijoriaus ir Mišiolo leidimuose, idant išryškėtų ne tiek graikiška, o labiau hebraiška šio vardažodžio kilmė. Du šimtus *Kelionės* egzempliorių, kai bus išspausinti, išsiųsiu per minėtą pirklių, kuris mums įteikė pinigų. Lik sveikas, garbusis Kristuje Tėve, tave taip pat sveikina mano brolis Jonas, ir atmink mus [savo] maldose. Antverpenas, Plantino spaustuvė, 1613 m. rugsėjo 11 d.

5

Parisiis, 5 octobris 1613

Otto a Palen Balthasarum et Ioannem Moretos certiores facit folia Peregrinationis impressa et Parisios transmissa se recepisse, errorem commissum indigitat deque rebus ad novam editionem pertinentibus agit.

Archetypum chartaceum in Arch. MPM vol. 90 pag. 275, 278 asservatur. Pag. 278 sigillum Ottonis a Palen impressum exstat. Ibidem nota quoque habetur de data responsi uti sequitur: *Otho van Palen, 13 novembris 1613.*

[*Inscriptio:*]

Clarissimis dominis domino Balthasaro et Ioanni Moretis, amicis observandis

Clarissimi Domini

Longum inter me et vos fuit silentium operis illius, de quo discedens vobiscum egi. Causa fuit, quia nihil a R[everendo] P[at]re Alando responsi habueram; scripserat ille saepius mihi spemque pecuniarum fecit³⁷, sed in re incerta nihil certum statuendum putavi. Iam ab eodem et missam pecuniam cognovi, et operis initium vidi Antverpia, ut

³⁷ Nihil de litteris Ioannis Alandi ad Ottonem a Palen datis constat.

opinor, mihi transmissum, sed a quo nescio³⁸. Placet typus, satis enim augustus³⁹, breve Apostolicum si maiusculis insertum fuisset, non alienum a maiestate pontificia futurum fuisse reor, quod etiam priori in editione factum scio⁴⁰. Dominationes Vestrae, quod optimum factu et e re et honore Plantiniana officinae et auctoris operis istius videbitur, facient. Pagina 4 versu 28 error irrepsit (*qui in delilictis* pro *delictis*), quem corrector sedulus facile animadverterit⁴¹. Plures plura vident oculi. Si qui praeterea maturati fuerint sexterniones, Dominationes Vestrae, rogo, primitiarum participem me faciant et Ioanni Wouters, mercatori nostro, dent, qui facile transmittet. Commendo me solitae benevolentiae Dominationum Vestrarum. Parisii 5 octobris anno 1613.

Dominationum Vestrarum amicus Otto a Palen

[*vertimas*]

[*adresas*] Garsiesiems ponams ponui Baltazarui ir Jonui Moretams, gerbiamiems bičiuliams

Garsieji Ponai

Tarp manęs ir jūsų stoji ilga tylą dėl to darbo, apie kurį išvykdamas su jumis kalbėjau. Priežastis buvo ta, kad iš garbiojo tėvo Alando negavau jokio atsakymo. Jis man dažnai rašė ir davė viltį, kad pinigai bus [atsiųsti], bet, nebūdamas dėl to tikras, maniau geriau nieko konkretaus nesiimti. [Dabar] sužinojau, kad jis jau ir pinigus atsiuntė, ir išvydau knygos pradžią, kaip spėjau, kažkieno man atsiųstą iš Antverpeno. Šriftas patinka, nes pakankamai iškilmingas; jei popiežiaus brevė būtų buvusi įterpta didesnėmis raidėmis, manau, atlieptų popiežiškąją didybę, nes žinau, kad taip ji buvo išspausdinta ir pirmajame leidime. Lai Jūsų Malonybės daro taip, kaip geriausia, kaip labiausiai atlieptų ir reikalą, ir Plantino spaustuvės bei šios knygos autoriaus garbę. 4 puslapyje, 28 eilutėje, įsivėlė klaida (*qui in delilictis* vietoje *delictis*), kurią lengvai pastebės uolus korektorius. Daugiau akių mato daugiau [klaidų]. Jei bus atspausti kokie kiti seksternai*, prašau Jūsų Malonybių tuoj pat pasidalyti su manimi ir įteikti mūsų pirkliui Janui Woutersui, kuris be vargo persiųs [man]. Pavedu save įprastam Jūsų Malonybių palankumui. Paryžius, 1613 m. spalio 5 d.

Jūsų Malonybių bičiulis Otonas Palenas

³⁸ Ioannes Wouters fuit, uti ex litteris Balthazaris Moreti ad Ottonem a Palen sub data 13 novembris 1613 scriptis apparet (cf. n. num 7).

³⁹ Cf. annotationem litterarum Balthazaris Moreti sub data 16 octobris 1612.

⁴⁰ Ita revera erat (cf. pag. 4 et 5 editionis Brunsbergensis an. 1601).

⁴¹ Qui error revera est correctus (cf. pag. 4 vers. 28 editionis Plantiniana an. 1614).

* T. y. po 24 puslapius turintys spaudos lankai.

6

Nesvisii, 23 octobris 1613

Ioannes Alandus SI ad litteras Balthasaris Moreti sub data 11 septembris 1613 scriptas respondet: foliis Peregrinationis, quae per typographum sibi transmissa erant, perspectis omnia aprobat, titulum libri suggerit; praeterea ad nomen Andreae Skorulski, qui propriam pecuniam pro ducentis exemplaribus excudendis obtulit, pagina titulari addendum hortatur, 20 florenos ad libros optatos emendos mittit.

Archetypum chartaceum in Arch. MPM vol. 76 pag. 23 et 24 asservatur. Pag. 24 sigillum collegii Nesvisiensis impressum exstat. Ibidem nota quoque habetur de data responsi uti sequitur: *P. Alandus, ad [?] 19 aprilis 1614.*

[Inscriptio:]

Clarissimo viro domino Balthasari Moreto, civi et architypographo Antverpiensi, domino meo et amico observandissimo

Clarissime Vir, domine Balthasar Morete, Amice in Christo observande
Pax Christi

Pergratae mihi fuerunt litterae Dominationis Vestrae, quibus significat pecuniam reditam et Peregrinationem praelo subiectam. Facile credo non potuisse Dominationem Vestram citius de utroque propter occupationes intervenientes ad me scripsisse. Nec ego velim ullo pacto Dominationi Vestrae incommodare. Rogo tamen et opto bonis passibus in cursu caepto Dominatio Vestra pergat. Nam saepius hic nova exemplaria petuntur, quorum gustum quia nobis dedit Dominatio Vestra, ago gratias. Placet forma operis, character, charta, proportio, distinctio et omnia, neque dubito similia fore caetera. Plantinus ubique Plantinus. Cuius et orthographiam in verbo *Ierosolyma* probo, licet quidam eruditi scribant *Hierosolyma*. Atque ut primis litteris ad Dominationem Vestram scripsi me totum Peregrinationis librum limae Plantiniana sibiicere, idem nunc repeto: omnia prava Dominatio Vestra rectificet. Scio typographiam Plantinianam Musis et Gratiis plenam⁴², nec ipsius honori unum istum librum detracturum, quem omnes eruditorum bibliothecae tuentur. Niesvisium semper scribendum, non Nesvisium. Nam deducitur a Polonico vocabulo *Niesvies*⁴³. Et Olica, non Olyca. Titulus libri meo iudicio optimus est, sed nostrates politici⁴⁴ inter titulos Principis volunt etiam poni palatinum Vlnensem hoc modo: *Ierosolymitana peregrinatio illustrissimi principis Nicolai Christophori Radzivili,*

⁴² Scil. officina Plantiniana multos artifices (v. g. pictores, incisores, correctores et similes) habet.

⁴³ *Nieśwież* hodie scribitur.

⁴⁴ Scil. fortassis Iesuitae collegii Nesvisiensis et aulici in curia auctoris libri degentes.

*ducis Olicae et Niesvisii, palatini Vlnensis, militis Ierosolymitani etc.*⁴⁵ Deinde dominus capitaneus noster Niesvisiensis⁴⁶, a quo mutuo 300 florenos pro praelo acceperam, iam non postulat a me hoc mutuum, sed cupit in facie libri more solito nomen suum exprimi sic: *sumptibus generosi domini Andreae Skorulski*. Quod non gravate facturam Dominationem Vestram existimo, quandoquidem idem ab aliis in re simili praestari videam. Laminas spero fore plausibiles, ut decet esse Belgicas. Sexternionem Peregrinationis remitto, in quo *gloriae* pro *gloria* obrepsit folio 5 versu 12⁴⁷. Libros, de quibus mihi scribit Dominatio Vestra, et alios nonnullos, quorum catalogum hic pono⁴⁸, rogo mittat ad me simul cum Peregrinatione. Pecuniam – 20 florenos Polonicos – dabit civis et mercator Antverpiensis dominus Ioannes Wouters. Puto sufficiet pro omnibus. Quod superest, bene diuque vale, Vir clarissime, et me commendatum habe. Domino Ioanni Moreto, fratri, opto familiarissime multam salutem. Datum Niesvisii 23 octobris 1613.

Dominationis Vestrae servus in Christo Ioannes Alandus

[*vertimas*]

[*adresas*] Garsiajam vyrui ponui Baltazarui Moretui, Antverpeno miestiečiui ir arkispaustuvininkui, gerbiamiausiajam mano ponui ir bičiuliui

Garsusis Vyre pone Baltazarai Moretai, gerbiamas Kristuje Bičiuli
Kristaus taika

Mane labai pradžiugino Jūsų Malonybės laiškas, kuriuo praneša gavusi pinigų ir pradėjusi spausdinti *Kelionę*. Visai tikiu, kad būdama užsiėmusi Jūsų Malonybė negalėjusi man apie tai parašyti greičiau. O ir aš nenorėčiau kaip nors trukdyti Jūsų Malonybei. Vis dėlto prašau ir linkiu, kad Jūsų Malonybė sparčiais žingsniais eitų pradētu keliu. Juk čia tolydžio reikalaujama naujų [knygos] egzempliorių, dėkoju, kad Jūsų Malonybė leido su jais susipažinti. Patinka knygos dydis [*t. y. formatas*], šriftas, popierius, proporcingumas, išdėstymas bei visa kita, ir neabejoju, kad ir kita atrodys panašiai. Plantenas visur Plantenas. Pritariu ir žodžio *Ierosolyma* rašybai, nors kai kurie mokyti vyrai rašo *Hierosolyma*. Ir kaip rašiau ankstesniame laiške Jūsų Malonybei, kad visą *Kelionės* knygą perduodu Plantino spaustuvės nuožiūrai, dabar pakartuju tą patį: lai Jūsų Malonybė

⁴⁵ Inscriptio enim praedicta de verbo ad verbum iterata videtur in titulari pagina editionis Plantiniana.

⁴⁶ Scil. Andreas Skorulski, vetus cliens Nicolai Christophori Radivili, qui peregrinationi Radiviliana interfuit et eques S. Sepulchri simul cum patrono suo factus est, obiit an. 1637. Compendium vitae eius in Dictionario Biographico Polonorum (vulgo *Polski Słownik Biograficzny*) a Henrico Lulewicz exaratum plura habet, quod compendium in rete facile invenies (v. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/andrzej-skorulski-h-kosciesza>).

⁴⁷ Qui error revera correctus est in editione an. 1614.

⁴⁸ Schaedula praedicta deest. Quod autem ad libros emendos attinet, responsum Moreti sub n.ro 9 consules.

pataiso visa, kas blogai. Žinau, kad Plantino spaustuvė turi daug meistrų, todėl ši knyga pati viena nesuterš jos garbingo vardo, kurį saugo visų mokytų žmonių bibliotekos. Nesvyžius visada turi būti rašomas kaip *Niesvisium*, o ne *Nesvisium*, nes kilęs iš lenkiško vardažodžio *Niesvies*. Taip pat *Olica*, o ne *Olyca*. Knygos antraštė, mano galva, yra kuo geriausia, bet mūsų vyresnybė nori, kad tarp kunigaikščio titulų taip pat būtų paminėta Vilniaus vaivadija tokiu būdu: „Šviesiausiojo kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščio, Vilniaus vaivados, Jeruzalės riterio ir t. t. kelionė į Jeruzalę“. Taip pat ponas mūsų Nesvyžiaus seniūnas, iš kurio buvau pasiskolinęs spausdinimui 300 florenų, jau nebereikalauja iš manęs šios skolos, bet nori, kad knygos tituliniam lape kaip paprastai būtų išspausdintas jo vardas tokiu būdu: „kilmingojo pono Andriaus Skorulskio lėšomis“. Manau, Jūsų Malonybė tai be vargo padarys, juolab kad ir kiti [spaustuvininkai] tokiais atvejais taip daro. Vario raižiniai, tikiuosi, bus verti pagyrimo, kaip ir dera belgiškiesiems. Gražinu [atsiųstą] *Kelionės* seksterną*, kurio 5 lape, 12 eilutėje, įsivėlė klaida [žodyje] *gloriae*, vietoj *gloria*. Prašau kartu su *Kelione* atsiųsti man tas knygas, apie kurias Jūsų Malonybė rašo savo laiške, taip pat kai kurias kitas, kurių sąrašą pridedu. Pinigus – 20 lenkiškų florenų – įteiks Antverpeno miestietis ir pirklys ponas Janas Woutersas. Manau, jų užteks viskam. Lieka palinkėti tau, garsusis Vyre, geros kloties bei ilgų metų sveikatos ir esu tavo paslaugoms. Kuo nuoširdžiausiai linkiu ponui Jonui Moretui, [tavo] broliui, daug sveikatos. Nesvyžius, 1613 m. spalio 23 d.

Jūsų Malonybės tarnas Kristuje Jonas Alandas

7

Antverpiae, 13 novembris 1613

Balthasar Moretus Ottoni a Palen ad litteras eius sub data 5 octobris 1613 scriptas (cf. n.rum 5) respondens gratias agit pro errore, qui initio Peregrinationis obreperat, indigitato resque ad novam editionem pertinentes trutinatur.

Apographum minuta dictum Antverpiae in Arch. MPM vol. 135 pag. 179 asservatur. Nota, quod imago huius apographi facile iam conspici potest fenestra *internet* praedicti archivi aperta. Inscriptio est uti sequitur: *Ottoni a Palen illustrissimo Principi a secretis Radzivilo a secretis Parisiis.*

Peregrinationis illustrissimi Principis a nobis excudi coeptę specimen Ioanni Wouters nuper tradidi, qui se Parisios missurum addicebat, at vero gaudeo Dominationi Vestrę redditum fuisse et nos admonitos de errore, qui in vocem *delictis* irrepsit, quem corrigi curavi, ne fortuitus hic lapsus initio statim operis appareat. At de epistola Pontificis ignoscat, si haud assentiam maiori caractere excudendam fuisse, affectata enim hic maiestas

* T. y. 24 puslapių spaudos lanką.

esset in typis maioribus, cum totius operis satis sint augusti. Decorum magis discrimen videtur in caractere currenti sive Italico, ut vocamus, qui etsi more suo nonnihil coarctetur, rotundo illo seu Romano⁴⁹ paullo grandior penitus inspicienti apparet, atque insuper epistolę inscriptio capitalibus impressa litteris splendorem ~~adiicit~~ adiicit⁵⁰. Ad R/everendum/ P/atrem/ Alandum specimen etiam operis ~~misi~~ iamdudum misi, a quo reddente Ioanne Wouters quingentos novem florenos Brabanticos accepimus, pro quibus ducenta mitti exemplaria postulavit, atque addiximus, etsi maius operis excusi futurum sit pretium. At vero serius ad Dominationis Vestrę litteras respondeo, quo plures duerniones excusos mittam et simul imaginem frontispicii, ut vocant, denuo incisam. Nam quam R/everendus/ P/ater/ Alandus miserat, parum elegans est nec formę operis apta. Titulum libri in imagine adscripsi, ut videat Dominatio Vestra, num quid addendum aut mutandum, in titulis p̄ser-tim illustrissimi Principis. Eandem inscriptionem, etsi non imaginem, quę parata nondum erat, ad P/atrem/ Alandum misi, sed vereor, ut tardius responsum ab eo accipiam. Itaque a Dominatione Vestra potius exspectabo. Quod ad reliquas imagines, emendari omnes et innovari curo. et Quattuor illas, quę maris tempestatem et mox tranquillitatem spectant, loco, quo eadem narrantur, inserendas P/ater/ Heribertus⁵¹ mecum sentit. Planta vero ecclesię Ierosolymitanę ante ordinem processioneis S. Sepulcri necessario interiungi debet. Vale, clarissime Domine, a fratre meo Ioanne plurimum salve, atque illustrissimo Principi nos commenda. Antverpię, in officina Plantiniana, 13 novembris 1613.

[vertimas]

[Otonui Palenui, šviesiausiojo kunigaikščio Radvilos reikalų patikėtiniui Paryžiuje]

Neseniai įteikiau mūsų pradėtos spausdinti šviesiausiojo kunigaikščio *Kelionės* pavyzdį Janui Woutersui, kuris įsipareigojo išsiųsti jį į Paryžių, ir tikrai džiaugiuosi, kad jis [t. y. *pavyzdys*] pasiekė Jūsų Malonybę, o mes buvome perspėti apie klaidą, kuri įsivėlė žodyje *delictis* ir kurią liečiau ištaisyti, idant šis atsitiktinis riktas nekristų į akis pačioje knygos pradžioje. Kai dėl popiežiaus laiško, teatleidžia [Jūsų Malonybė], jei nepritarsiu [raginimui] spausdinti jį didesniu šriftu: šioje vietoje tikrai būtų iškilmingiau panaudoti didesnius spaudmenis, bet visa knyga ir taip spaudžiama gana iškilmingu šriftu. Dailėnis skirtumas, regis, pasiekiamas panaudojus kursyvą, arba vadinamąjį italiką, kuris nors dėl savo pobūdžio šiek tiek siauresnis, atidžiai žvelgiančio [skaitytojo] akims atrodo truputį didesnis už tą apvalųjį, kitaip romietišką, šriftą; be to, ryškumo prideda laiško antraštė,

⁴⁹ Corpus secundae editionis excusum est typis, qui *Double Pica Roman* vel *Gros-parangon* a veterum characterum peritis vocantur.

⁵⁰ Cf. pag. 6 editionis Plantiniana an. 1614.

⁵¹ Heribertus Rosweyde SI, natus an. 1569, praedecessor fuit Ioannis Bolandi in vitis Sanctorum edendis, obiit an. 1629.

išspausdinta didžiosiomis raidėmis. Jau seniai išsiunčiau knygos pavyzdį taip pat garbiajam tėvui Alandui, iš kurio per Janą Woutersą gavome 509 Brabanto florenus, už kuriuos [Alandas] pareikalavo atsiųsti 200 egzempliorių, ir mes tai pažadėjome, nors išspausdinta knyga bus brangesnė. Į Jūsų Malonybės laišką atsakau vėliau todėl, kad norėjau pasiųsti daugiau atpaustų [knygos] lankų ir kartu iš naujo išgraviruotą vadinamąjį frontispisą, nes garbiojo tėvo Alando atsiųstasis yra nedailus ir neatitinka knygos formato. Jame prirašiau knygos pavadinimą [*antraštę*], idant Jūsų Malonybė matytų, ar nereikia ko nors pridėti arba pakeisti, ypač išvardijant šviesiausiojo kunigaikščio titulų. Minėtą pavadinimą be raižinio, kuris dar nebuvo parengtas, išsiunčiau tėvui Alandui, bet būgštauju, kad atsakymą iš jo gausiu per vėlai, todėl lauksiu jo veikiau iš Jūsų Malonybės. Kai dėl kitų atvaizdų, daviau nurodymą visus juos pataisyti ir atnaujinti. Tėvas Heribertas pritaria mano nuomonei, kad keturis raižinius, vaizduojančius jūros audrą ir greitai stojusią ramybę, reikia įterpti toje [knygos] vietoje, kur apie tai pasakojama. O Jeruzalės bažnyčios planas turi būti būtinai įterptas prieš Šv. Kapo procesijos aprašymą. Lik sveikas, garsusis Pone, nuoširdžiausiai sveikinimai mano brolio Jono vardu, taip pat užtark mus šviesiausiam kunigaikščiui. Antverpenas, Plantino spaustuvė, 1613 m. lapkričio 13 d.

8

Parisiis, 5 ianuarii 1614

Otto a Palen litteris Balthasaris Moreti acceptis (cf. n.rum 7) certiozem eum facit fasciculos ulteriores Peregrinationis Parisios transmissos se recepisse, errores aliquos se observasse obiter dicit deque responso Ioannis Alandi quo ad titulum libri exspectando Moretum hortatur.

Archetypum chartaceum in Arch. MPM vol. 90 pag. 279, 282 asservatur. Pag. 282 sigillum Ottonis a Palen impressum exstat. Ibidem nota de data fortassis responsi habetur uti sequitur: *Otto a Palen, ad 19 aprilis 1614.*

[Inscriptio:]

Clarissimo domino domino Balthasaro Moreto, domino et amico observando

Clarissime Domine

Literas Dominationis Vestrae cum adiunctis decernitionibus accepi, nihil est, quod non approbem. Ante dies aliquot habui a mercatore illustrissimi Principis nostri literas⁵² Amsterodamo, quibus significat se et literas et 20 florenos Germanicos ad R[everendum]

⁵² Litterae praedictae Ioannis Wouters ad Ottonem a Palen datae non sunt manifestae.

P[atrem] Heribertum⁵³ misisse Antverpium, in quibus cum non dubitem omnia sufficienter a R[everendo] P[atre] Alando scripta⁵⁴, ego supersedeo. Lapsus vidi quosdam alios, quos sedulus corrector facile emendaverit, imagines suis inserendae locis. De titulo sive inscriptione iudicium expectandum P[atris] Alandi existimo, quanquam ego nihil addendum vel mutandum putarem. In aliis operibus vel libris Principi dicatis vidi insertum titulum Sacri Romani Imperii Principis⁵⁵, verum quia saepius audivi ista a Principe fastidiri, omittenda putarem. Locum et officinam Plantinianam in forma ovalis circuli inscribenda putarem. Ubi coronidem operi imposuerit, reliqua transmitti rogo. His me solitae benevolentiae Dominationis Vestrae fratrisque, quem salutatum cupio, commendo. Luteciae Parrhisiorum 4 ianuarii anno 1614.

Dominationis Vestrae addictissimus Otto a Palen

[*vertimas*]

Garsiam ponui, ponui Baltazarui Moretui, gerbiamajam ponui ir bičiuliui
Garsusis Pone

Gavau Jūsų Malonybės laišką su pridėtais atspaustais lankais, viskam pritariu. Prieš kelias dienas iš Amsterdamo gavau šviesiausiojo mūsų kunigaikščio pirklio [Wouterso] laišką, kuriuo šis praneša išsiuntęs į Antverpeną garbiajam tėvui Heribertui ir laišką, ir 20 vokiškų florenų; neabejodamas, kad minėtame laiške garbusis tėvas Alandas viską išsamiai parašęs, aš to nebekartuju. Pastebėjau kai kuriuos kitus riktus, kuriuos lengvai ištaisys uolus korektorius, atvaizdus reikia įterpti atitinkamose vietose. Dėl [knygos] pavadinimo, kitaip tariant antraštės, manau, reikia palaukti tėvo Alando nuomonės, nors, mano galva, nieko nereikia pridėti ar keisti. Kituose kunigaikščiui dedikuotose spaudiniuose arba knygoje mačiau įrašytą Šventosios Romos Imperijos kunigaikščio titulą, bet kadangi dažnai girdėjau, jog kunigaikštis bodisi tokiais dalykais, manyčiau, kad šį titulą reikia praleisti. Knygos leidimo vietą ir Plantino spaustuvės vardą, manyčiau, reikia įrašyti apvaliame skritulyje. Kai [Jūsų Malonybė] baigs darbą, prašau persiųsti likusius [lankus]. Sulig šiais žodžiais pavedu save įprastam Jūsų Malonybės ir [jos] brolio, kurį noriu pasveikinti, palankumui. Paryžiečių Liutecija, 1614 m. sausio 4 d.

Jūsų Malonybei labiausiai atsidavęs Otonas Palenas

⁵³ Heribertus Rosweyde SI.

⁵⁴ Agitur de litteris Ioannis Alandi SI ad Balthasarum Moretum sub data 23 octobris 1613 scriptis (cf. n.rum 6).

⁵⁵ Opera auctori Peregrinationis dicata in Bibliographia Polonorum Estreicheriana dicta (*Bibliografia Polska* vulgo) inveniri possunt vol. 26 pag. 91–92. Qui tamen libri Ottoni a Palen noti fuerint, difficile dictu est. Quod autem ad titulum Sacri Romani Imperii principis attinet, Carolus V Romanorum imperator semper augustus Nicolaum Radivilum (*1515 †1565), patrem Nicolai Christophori, vigore privilegii an. 1547 concessi hoc nomine decoravit.

Antverpiae, 19 aprilis 1614

Balthasar Moretus ad litteras Ioannis Alandi SI sub data 23 octobris 1613 scriptas (cf. n.rum 6) respondet et certiore eum facit de ducentis Peregrinationis exemplaribus impressis atque Amsterodamum transmissis, causas, cur nomen Andreae Skorulski in titulo libri omiserit, adfert, rationem quoque subducit de pecuniis pro impressione perceptis expensisque.

Apographum minuta dictum Antverpiae in Arch. MPM vol. 135 pag. 196 asservatur. Nota, quod imago huius apographi facile iam conspici potest fenestra *internet* praedicti archivi aperta. Inscriptio est uti sequitur: *P. Ioanni Alando collegii Niesvisiensis rectori*. Quod ad titulum attinet, quo Moretus Alandum nominat, res aliter se habuit, nam Iesuita Nesvisiensis praefecti solummodo studiorum et consultoris munere tum temporis fungebatur.

Ad postremas vestras responsum distuli, donec ducenta Peregrinationis exempla typis excusa transmitterem, quae iam ante septimanas unam atque alteram in sarcinam a nobis composita dominus Wouters Amsterodamum transmisit, feliciter, uti speramus, isthuc perventura, sed et placitura magno Principi et Vobis. Titulum illius, quem Reverentia Vestra suggestit, adieci. At in facie libri nomen generosi domini Andreæ⁵⁶ haud expressi. Neque enim ea consuetudine officina Plantiniana uti solet, etsi plenior aliquando libri alicuius numerum aliis excudat. Faciunt id quidem typographi, qui non sibi, sed aliis typographiam exercent. Sed nec decore nomen ipsius in ducentis exemplaribus appareat, quod in reliquis quingentis excusis omittendum. Satis sit nos plurimum de pretio indulsisse, nonaginta scilicet florenos nostrates. Nam singula exempla tribus florenis nostratibus estimamus, adeo ut ducenta sexcentis constent⁵⁷, at trecenti Polonici, quos accepimus, quingentos et decem nostrates effecere⁵⁸.

Quos Reverentia Vestra postulavit libros eidem sarcinæ coniungi curavi, quorum nomina et pretia nostratia in schedula his inclusa leget⁵⁹. In qua et pretium consarcinationis

⁵⁶ Scil. Skorulski.

⁵⁷ Pretium praedictum rationes officinae Plantiniana probant. Cf. Arch. MPM vol. 128 fol. 188: 'Reverendus Pater Iacobus [!] Alandus rector collegii Societatis Miesnicensis [!] doibt [:] 1614 adi [scil. 'ad diem illum'] 2 aprilis fol. 57 pour 200 Itinerarium Ierosolimitanum Principis Radzivilii montants fl. 3 le piece fl. 600 [...].'

⁵⁸ Eadem pecuniarum ratio subducitur, quae in prima epistola Moreti ad Alandum scripta fiebat.

⁵⁹ Syngrapha praedicta deficit, cuius tamen exemplar alterum in Arch. MPM vol. 221 fol. 37^r asservatur, uti sequitur.

'1614 adi le 3 Mars en Anvers [...] Reverendo P. Ioanni Alando collegii Niesvisiensis rectori in Lituania [?] de livres per alie les exemplaires d' Itinerarium Radsivilii mis en 2 pacquets signe A et B [:]

B 1 P. Aguilonii Optica folio

fl. 6 / [stuivers] 10

B 1 P. Lessius de numine, de statu vitæ et de valetudine 8 [octavo] fl. 1/4

adscripti a nobis prestitum⁶⁰, a d. Wouters reddendum, qui se plus impendisse in negotiis Principis ait quam recepissee et proinde alias pecunias expectare, e quibus et librorum Reverentię Vestre et consarcinationis pretium nobis solvat⁶¹, nam et viginti Polonicos vestros in rebus Principis impenderat⁶². Sed, ut Reverentia Vestra facile advertit, moneta nostra cum Polonica collata, librorum, quos mittimus, pretium ad septemdecim florenos Polonicos haud plene adscendit. Vale, Reverende in Christo Pater, et in occasione illustrissimo Principi, sed et generoso domino Andree Skorulski officia nostra et cultum deferre ne graveris, que merito libenter Reverentię Vestre pariter offerimus. Antverpię, in officina Plantiniana, XIX aprilis M. DC. XIV.

[*vertimas*]

[Tėvui Jonui Alandui, Nesvyžiaus kolegijos rektoriui]

Atsakymą į paskutinį jūsų laišką atidėjau, ligi išsiųsiu du šimtus atspausėtų *Kelionės* egzempliorių, kuriuos mūsų sudėtus į siuntinį jau prieš dvi savaites ponas Woutersas išsiuntė į Amsterdamą: viliamės, kad jie sėkmingai ten [*t. y. į Nesvyžiu*] nukeliaus bei patiks didžiam kunigaikščiui ir Jums. Knygai daviau tokį pavadinimą, kokį pasiūlė Jūsų Reverencija, bet kilmingojo pono Andriaus vardo knygos antraštiniame lape neišspausdinau, nes Plantino spaustuė neturi tokios tradicijos, net jei kitų užsakymu kai

A 1 Martyrologium Baronii et Adonis folio	fl. 6/10
A 1 Lipsi Monita politica in quarto	fl. –/16
A 1 Lipsi Epistolę omnes in quarto 10 centurię	fl. 4
A 1 Virgilius cum indice Erithrei folio	fl. 1/12
B 1 Officina Textoris in 8	fl. 1/4
A 1 Dictionarium poeticum in 8 [.....?]	fl. 2/10
B 1 Pontani Progymnasmata in 8 4 tomis [.....?]	fl. 3/12
B 1 Aristotelis Rhetorica interprete Mayoragio 8 [.....?]	fl. –/8
[Summa]	fl. 28/6'

⁶⁰ Quae consarcinatio 1 aprilis 1614 facta 3 florenis 8 assibus sive grossis (vulgo *patars*) constabat, uti ex ratione 1 aprilis 1614 subducta apparet. Cf. Arch. MPM vol. 221 fol. 57: '1614 adi le 1 Avril en Anvers [...] Reverendo Patri Ioanni Alando rectori collegii Societatis Iesu Mesvinensis [!] dans une balle, delivre au Sr. J. Wouters 200 Itinerarii Radsivillii folio fl. 600'. NB. Enumeratio materiae ad consarcinationem adhibitae in manuscripto sequitur lectu difficilis summa 3 florenorum 8 *stuivers* in fine supposita. Cf. quoque Arch. MPM vol. 128 fol. 188: 'R/everendus/ P/ater/ Iacobus [!] Alandus rector collegii Societatis Miesuicensis [!] doibt [:] 1614 adi 2 aprilis fol. 57 pour 200 Itinerarium Ierosolimitanum Principis Radzivillii montants fl. 3 le piece fl. 600 [.....?] pour fl. 509 [stuivers] 5. Item pour embell/age/ dudit fard dans des bourse/s/ trois fl. et huit patars'.

⁶¹ Resta pecuniarum retentorum, scil. 31 floreni 14 asses sive grossi (vulgo *stuivers*), per Ioannem Wouters 8 octobris 1614 Moreto est reddita. Cf. Arch. MPM vol. 221 fol. 177: '1614 adi 8 octobris en Anvers [...] Recue de Sr. Jan Waulters par rest du compt de P. Ioannis Alandus fl. 31/14'.

⁶² Sermo est de viginti florenis Polonicis, quorum mentio in litteris Ottonis a Palen ad Balthasarum Moretum 5 ianuarii 1614 datis fit.

kada spausdina kokią nors didesnio tiražo knygą. Taip tikrai elgiasi tie spaustuvininkai, kurie teikia spaudos paslaugas ne sau, o kitiems, bet būtų nedailu, jei jo [t. y. *Skorulskio*] vardas matytųsi ant dviejų šimtų egzempliorių, o ant likusių išspaudintų penkių šimtų jo nebūtų. Gana ir to, kad smarkiai nuleidome kainą, būtent 90 mūsiškų florenų, nes vieną egzempliorių įkainojame po tris mūsiškus florenus, tad 200 egzempliorių atsieina 600 florenų, o 300 lenkiškų florenų, kuriuos gavome, sudarė 510 mūsiškų. Į minėtą siuntinį liečiau įdėti ir Jūsų Reverencijos prašomas knygas: jų pavadinimus ir kainas mūsiškais pinigais [Jūsų Reverencija] išvys prie šio laiško pridėtame lapelyje. Jame prirašiau ir mūsų patirtas pakavimo išlaidas, kurias turi padengti ponas Woutersas. Pastarasis teigia išleides kunigaikščio reikalais daugiau nei gavęs, todėl laukias kitų pinigų, iš kurių galėtų mums padengti ir Jūsų Reverencijos knygų, ir pakavimo išlaidas, nes kunigaikščio reikalais išleido dvidešimt lenkiškų florenų. O kaip Jūsų Reverencija lengvai supranta palyginusi mūsų ir lenkiškų pinigų kursą, knygų, kurias siunčiame, kaina siekia nepilnus 17 lenkiškų florenų. Lik sveikas, garbusis Kristuje tėve, ir, pasitaikius progai, perduok mūsų pasirengimą tarnauti ir pagarbą šviesiausiajam kunigaikščiui bei kilmingajam ponui Andriui Skorulskiu, o tai pelnytai ir mielai esame pasiryžę daryti taip pat Jūsų Reverencijai. Antverpenas, Plantino spaustuvė, 1614 m. balandžio 19 d.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Archivum domu Radziwillów. Oprac. A. Sokołowski (*Scriptores rerum Polonicarum*, t. 8), Kraków: Wł. L. Anczyc i Spółka, 1885.

Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus vernalibus de anno M. DC. XIV.. Francofurti: Sigismundus Latomus, [1614].

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Oprac. L. Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków, Wydawnictwo WAM, 1996¹, 2004².

GRZEBIEŃ, Ludwik SJ. *Inwentarz Archiwum Prowincji Polskiej Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rękopisy do 1820 roku*. Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, 2017.

Hierosolymitana peregrinatio illustrissimi domini Nicolai Christophori Radzivili, ducis in Olika et Nyeswiesz, comitis in Szydłowiec et Myr etc., IV epistolis compraehensa, ex idiomate Polonico in Latinam linguam translata et nunc primum edita Thoma Tretero custode Varmiensi interprete cum privilegio SRM. Brunsbergae apud Georgium Schönfels, 1601.

Ierosolymitana peregrinatio illustrissimi principis Nicolai Christophori Radzivili, ducis Olicae et Niesvisii, palatini Vilmensis, militis Ierosolymitani etc., primum a Thoma Tretero custode Varmiensi ex Polonico sermone in Latinum translata, nunc varie aucta et correctius in lucem edita. Antverpiae ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1614.

Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi = XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas. Concinnaverunt = sudarė Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła *Peregrynacja do Ziemi Świętej*. Wyd. Jan Czubek (*Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, t. 15/2). Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1925.

RADZIWIŁŁ „SIEROTKA“, Mikołaj Krzysztof. *Podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu 1582–1584*. Oprac. Leszek Kukulski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1962.

Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai. Katalogas. Sudarė Vidas Račius. Vilnius: Petro ofsetas, 2015.

ILGIEWICZ, Henryka. *Societates academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008.

KEMPA, Tomasz. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616), wojewoda wileński*. Warszawa: Semper, 2000.

KOWALSKA, Halina. Schönfels (Schönfliess) Georg. In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 35. Warszawa–Kraków: PAN-IH, 1994, s. 618–619.

LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir *Arbor Humanae Vitae*: apmąstant žmogaus gyvenimą. In: *Acta Academiae Artium Vilnensis*. T. 106: *Vizijos, legendos ir sapnai mene*. Sud. R. Janonienė, 2022, p. 78–106.

LULEWICZ, Henryk. Andrzej Skorulski herbu Kościeszka. In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 38. Warszawa–Kraków: PAN-IH, 2008, s. 269–270.

LULEWICZ, Henryk. Radziwiłł Mikołaj Krzysztof „Sierotka“ herbu Trąby. In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 30. Wrocław [et al.]: PAN-IH, 1987, p. 349–361.

SACRÉ, Dirk. Some Unnoticed and Unpublished Letters From Balthasar Moretus To or Concerning the Latin Poet Matthias Casimirus Sarrebivius (1595–1640) (With an Unknown Autograph Poem). In: *Neulateinisches Jahrbuch=Journal of Neo-Latin Language and Literature*. T. 1. Herausgegeben von M. Laureys, K. A. Neuhausen. Hildesheim–Zürich–New York: Georg Olms Verlag, 1999, p. 205–229.

VERVLIET, Hendrik D. L. *French Renaissance Printing Types: A Conspectus*. London: The Bibliographical Society and the Printing Historical Society; New Castle, Del.: Oak Knoll Press, 2010.

VOET, Leon. *The Golden Compass. A History and Evaluation of the Printing and Publishing Activities of the Officina Plantiniana at Antwerp*. T. 1: *Christopher Plantin and the Moretuses: Their Lives and Their World*. Amsterdam, London, New York: Van Gendt and Co, Routledge and Kegan Paul, Abner Schram, 1969.

ZIELIŃSKA, Zofia. Morawski Mikołaj herbu Dąbrowa. In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 21. Wrocław [et al.]: PAN, 1976, s. 740–742.

**PLANTINUS UBIQUE PLANTINUS: NEW FACTS CONCERNING THE HISTORY
OF THE 1601 AND 1614 EDITIONS OF *HIEROSOLYMITANA PEREGRINATIO*
BY NICHOLAS CHRISTOPHER RADZIWIŁŁ THE ORPHAN**

Summary

DARIUS ANTANAVIČIUS

A multitude of works have been devoted to the life and work of Nicholas Christopher Radziwiłł the Orphan (1549–1616). One of the permanent aspects of scholars' interest related to Radziwiłł the Orphan is his famous journey around Egypt, Syria, and the Holy Land that he undertook between 1582 and 1584. A look at this journey from the point of view of textual studies and a brief overview of all the research reveals that the scholars' interest has for many years revolved around two major themes: on the one hand, it is the description of the journey that appeared for the first time in the printing house of Georg Schönfels in Braniewo in 1601 as *Hierosolymitana peregrinatio* and the history of this publication, and, on the other hand, the issue of the Polish original, i.e., the protograph.

The *editio princeps* printed by Georg Schönfels in 1601 overshadowed completely the second edition of the 'The Journey to Jerusalem' (hereinafter 'The Journey') in Latin, which appeared in 1614 in the famous Plantin press in Antwerp. The article aims to actualise the latter edition in the context of research into 'The Journey' by Radziwiłł the Orphan. The first task was determining the textual relationship between the first and the second editions, i.e., whether the published Latin text differs from the 1601 edition, and if it does, what the differences are. Secondly, we will uncover the yet unknown history of the 1614 re-edition of 'The Journey', which is of considerable cultural significance.

Textual differences between the 1601 and 1614 editions of 'The Journey' are not easily discerned. At first sight and at macro level, the texts differ only insignificantly. One could even conclude that the 1614 edition of the Plantin press does not introduce anything new and therefore it quite deservedly found itself in the shadow of the first edition. This, however, would be too hasty a conclusion.

A unique copy of the first edition of 1601, currently preserved in the library of the Lithuanian Institute of History in Vilnius (code 798), offers a completely different perspective on the 1614 edition of 'The Journey' by the Plantin press. It has been hardly known to anyone and is not mentioned in any of the more recent bibliographical literature. This copy is unique in that from the title page to the page of typographical errors it is riddled with manuscript corrections and various editorial notes.

In summary, all inscriptions can be grouped into several categories. The majority of the corrections are the most varied orthographic cases, i.e., corrections of the spelling of Latin common words and various names along the lines of changing norms and fashions. The second large group of alterations consists of corrections of the printing errors in the first edition of 1601. Records of only some instances of this group show that the Latin text in the 1601 edition was published with numerous typographical errors. The third group of amendments consists of various minor clarifications and additions to the text of 'The Journey'. Seven special editorial entries, which indicate where and how the text should be supplemented, are the most interesting. The hypothesis is raised that the proof copy of another Latin edition of 'The Journey' is kept at the Lithuanian Institute of History. The focus moves to the second Latin edition of 'The Journey', printed at the famous Plantin printing house in Antwerp in 1614.

Documents at the Plantin-Moretus Museum in Antwerp reveal the hitherto unknown story of the re-print of ‘The Journey’ in 1614. They consist of three letters from Ioannes Alandus to Balthasar Moretus (originals), three letters from Moretus to Alandus (copies), two letters from Otto Palen to Moretus (originals), and one reply from the latter to Palen (a copy). All of them, in the original Latin, are presented in a chronological order in the appendix to the article with commentaries and translations into Lithuanian. The article briefly summarises the content of these letters.

The words ‘I am sending the corrected and, in many episodes, supplemented book “The Journey to Jerusalem” to you’ from Alandus’s letter to Moretus of 17 August 1612 prove that the copy of the 1601 edition currently preserved in the library of the Lithuanian Institute of History is the book mentioned in the letter, and that it is a proof copy of the first edition of ‘The Journey’ from which the 1614 edition was prepared and printed at the Plantin press in Antwerp.

The copy of the first edition of ‘The Journey’ kept at the Lithuanian Institute of History makes it possible to understand and appreciate the immense editorial work that must have been done in the preparation of the new Latin edition. Seeing such a multitude of inaccuracies in the first edition explains why the Jesuits of the Lithuanian province were dissatisfied with its quality. The title page of the 1614 edition bears the words that ‘The Journey’ *nunc varie aucta et correctius in lucem edita*, that is, ‘is now supplemented in various ways and more correctly published.’ Tables 5 and 6 show what was corrected and how it was done. The main conclusion of the paper is that from now on, when citing the Latin text of ‘The Journey’ in the scholarly literature, the first edition of 1601 should be overlooked and the 1614 edition printed at the Plantin press should be used as a more complete, orthographically more accurate, and textually more reliable. The unknown history of the re-printing of the 1614 edition of ‘The Journey’ adds significantly to our knowledge of the contribution of Lithuanian Jesuits to the development of cultural relations between Lithuania and Belgium.

Gauta 2023 m. balandžio mėn.

Priimta 2023 m. gegužės mėn.

Darius A n t a n a v i č i u s – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epochos istorijos, istoriografijos ir literatūros šaltinių publikuotojas ir tyrėjas.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltu g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: d.antanavicius@gmail.com